

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

FÖLDRAJZI NEVEK GYŰJTÉSE AZ IPOLY
TORKOLATVIDÉKÉN

SZAKDOLGOZAT
FÖLDTUDOMÁNYI ALAPSZAK

Készítette:

Mezei Gáspár Attila

térképész és geoinformatikus szakirányú hallgató

Témavezető:

Faragó Imre

tanszéki mérnök

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A vidék természetföldrajza.....	4
A térség története.....	6
Társadalmi viszonyok.....	9
A terület, mint egység	12
A névanyaggyűjtés folyamata	14
Névanyaggyűjtés	14
Interjúkészítés.....	15
A térképvázlatok	16
Helemba.....	17
A község	17
Határnevei:	18
Leléd.....	23
A község	23
Határnevei:	23
Ipolyszalka.....	28
A község	28
Határnevei:	28
Letskés	34
A község	34
Határnevei:	34
Ipolydamásd	41
A község	41
Határnevei:	41
A névanyag keletkezése és változásainak okai	49
A névadás motivációi.....	49
A névanyag változása.....	53
Szlovák hatások a névanyagra és szlovák névadási szokások az elcsatolt területeken	54
Összegzés	55
Köszönetnyilvánítás	56
Hivatkozások.....	57

Bevezetés

Szakedolgozatom célja az Ipoly torkolatvidéke földrajzi neveinek felkutatása és a névanyagban bekövetkezett változás feltárása. Munkám alapját az első országos kataszteri felmérés térképei képezik, melyek névanyagát összehasonlítom a jelenlegivel, különös tekintettel az elmúlt évszázadban kialakult elnevezésekre és a szlovák névadás sajátosságaira a magyar elnevezések tükrében. A manapság használt nevek begyűjtését interjúkészítéssel végeztem, majd az eredményeket térképen ábrázoltam a változások feltüntetésével.

A szakdolgozatot a térség jellemzésével kezdem, melyben kitérek a természetföldrajzi, történelmi, társadalmi és a politikai adottságokra. Ezt követően a gyűjtés és interjúkészítés módszerét részletezem, majd minden falunak egy fejezetet szentelek. A falvak rövid jellemzése után bemutatom az egyes nevekhez tartozó területeket, majd a névanyagot térképen ábrázolom. A dolgozatot a névanyag változásainak értékelésével zárom.

Munkám alapjául öt falut választottam, ezek Helemba, Leléd, Ipolyszalka, Letkés és Ipolydamásd. A terület elválaszthatatlan egységét szem előtt tartva nemcsak a névadás helyi sajátosságait mutatom be, hanem a közös vonásokat, törvényszerűségeket is. Bár a nevek eredetét sokszor homály fedi, néha éppen a nevek azok, amik utolsóként megőriztek egy-egy darabkát a vidék történelméből. Személyes érdeklődésemet a téma iránt éppen egy ilyen példa váltotta ki, miután két falu között a vízből kimeredő csonkok látványát összekapcsoltam a közeli buszmegálló nevével („Lelédhídi major”). A felfedezés öröme sarkallt arra, hogy hasonló párhuzamokat kutassak fel ezen a számomra oly fontos vidéken.

A gyűjtés során szomorúan tapasztaltam, hogy a téma iránt fogékonyak köre egyre szűkül. Az idősebb korosztályban is kevesen tartják számon közvetlen környezetük alakulását, névanyagát, a középkorú és fiatalabb korosztályra pedig nagyrészt a közöny jellemző. Jelen szakdolgozattal a területet érintő névpusztulás megakadályozásáért szeretnék tenni, különösen a határon túli területeken. A jelenlegi kényes politikai helyzetben, amikor központi törekvés van az államnyelv használatára az élet minden területén, az identitás megőrzésének is egyfajta eszköze lehet a magyar névalakok továbbélése.

Bár a történelem a határfolyó hálátlan szerepét osztotta az Ipolyra, úgy gondolom, ez a víz mégsem választja el az itt élőket egymástól, hanem évszázadok óta összekapcsolja azokat, akik megélhetést remélnek tőle.

A vidék természetföldrajza

Az általam vizsgált terület térben jól behatárolható. Fiziográfiáját alapvetően a Börzsöny és a Helembai-hegység¹, valamint a köztük utat találó Ipoly folyó határozza meg. A területet keleti irányból a Börzsöny lankái, északon a Mogyorósi-patak, nyugaton az Ipoly menti hátság és a Helembai-hegység, délen pedig a Duna határolja.

A Börzsöny anyagát jórészt miocén vulkáni kőzet (andezit) képezi. Egykor a nemesfémek és az ólom is nagy mennyiségben fordultak elő. Az Ipoly a völgyét folyamatosan hordalékkal töltötte fel, árvizeivel pedig tápanyaggal dúsította. Így alakultak ki a folyó teraszain, Ipolyszalka és Letkés térségében, illetve a folyó árterében a jó talajadottságú termőföldek. Maga a meder túlnyomórészt sóderes, kavicsos. A szabályozást követően a folyó meanderező jellege megváltozott, lefutása gyorsabbá, a vízmélység csekélyebbé vált.²

A Börzsöny élővilága igen sokszínű. A fafélék közül a legjellemzőbb a tölgy, a bükk és a gyertyán, kisebb mennyiségben akác és fenyőfélék, valamint az Ipolyt sok helyen szegélyező fűzfafélék és nyárfa. A lágyszárúak rendkívül változatos képet mutatnak, a hegység sok védett fajnak is otthont ad. Ilyenek például a különböző kökörtin-, tárnics- és kosborfélék, a leány- és feketekökörtin vagy a sugárkankalin. A terület vadon termő gyümölcsökben is igen gazdag. A teljesség igénye nélkül megtalálható a vadkörte, vadalma, csipkebogyó és az Ipoly partját több helyen elborító vadszeder és szamóca. A terület adottságai sokféle haszonnövény termesztését lehetővé teszik, ezekre a Társadalmi viszonyok c. fejezetben térek ki bővebben.

Állatvilága hasonlóan változatos képet mutat. A védett ízleltlábúak közül a szarvasbogár, az imádkozósáska és a hegyi patakokban élő kövi rák érdemel említést. A vizes élőhelyek közelsége miatt a kételtűek is nagy számban képviseltetik magukat, megtalálható számos békafaj és a foltos szalamandra. A hüllők közül nagy számban fordulnak elő a különböző gyík- és siklófélék, de a lábatlan gyík és a mocsári teknős is megtalálható. Madárvilága nagyon gazdag, a teljesség igénye nélkül előfordulnak különböző harkály-, sólyom-, ölyv- és bagolyfélék, löszfalak közelében a gyurgyalag, az Ipoly vonalában pedig gyakran megfigyelhető a jégmadár. Az emlősök közül előfordul a róka, a muflon, az őz, a vidra, a denevér, a menyét és a hód, a gímszarvas, a vaddisznó és a pézsmapatkány is.³

¹ A Helembai-hegység névalak a magyar tájbeosztásban használatos, de előfordul Kovácspatoki-hegység elnevezés, valamint a szlovák névanyagból átvett Burda is

² OSZK - Hont vármegye természeti viszonyai

³ Letkés község honlapja – A Börzsöny vidékének növény- és állatvilága

Az Ipoly halfaunája töredéke az egykorinak, ám az utóbbi időben a fentebbi szakaszokon működő gyárak leállításával és a duzzasztóknál hallépcsők létesítésével normalizálódni látszik a helyzet. Sok védett halfaj jelenléte mutatható ki, mint például a nyúldomolykó, a Petényimárna vagy a bucó.⁴

A Helembai-hegység (más néven Kovácspataki-hegység) a Duna és az Ipoly szegletében, a Garamkövesd–Leléd–Helemba háromszögben elhelyezkedő kisebb hegység, mely geológiailag a Börzsöny egyik nyúlványa, így anyaga jórészt ennek is miocén andezit. A hegységet alkotó kőzet a Dunára néző oldalon a felszínre is bukkan, látványos sziklafalat alkotva. A löszös domboldalakon évszázadokig folyt szőlőművelés. Növény- és állatvilága hasonlatos a Börzsölynél leírtakhoz, azzal a megjegyzéssel, hogy annál egy sokkal zártabb rendszert alkot. Ennek oka, hogy a hegységet körülvevő három folyó (nyugatról a Garam, délről a Duna, keletről és északkeletről pedig az Ipoly) egyfajta természetes határt alkot, északnyugaton pedig nincs közvetlen kapcsolatban másik erdővel. Ennek okán a vadak a területről csak alkalmasszerűen távoznak, így felelős vadgazdálkodás esetén gazdag fauna tartható fenn.

A terület nagy része nemzeti parki védelmet élvez, a magyarországi részek a Duna–Ipoly Nemzeti Parkhoz tartoznak, a Helembai-hegység területén pedig két kisebb természetvédelmi területet is létrehoztak.

⁴ Digitális Tankönyvtár – Magyarország halfaunája

A térség története

A térség benépesülése már az őskorban elkezdődött, ennek legkorábbi nyomai az Ipolydamásdon és Letkésen előkerült sírok és cseréptöredékek. Az újkőkortól kezdve folyamatosan bizonyítható az emberi jelenlét, római kori település nyomaira bukkantak például Ipolyszalkán, ahol Letkéshez hasonlóan honfoglalás kori temetőt is találtak.

A területen nagyon korán megtörtént az áttérés a kereszténységre, köszönhetően annak, hogy a Garam és az Ipoly alsó völgyének térsége volt az esztergomi érsekség legkorábbi területe. Az új hit mind a magyarság, mind a behódolt szlávok körében népszerű volt.

Az államalapítás óta a közelmúltig Hont vármegyéhez tartozott a terület, amely az egyik legrégebbi, Szent István alapította vármegyénk, noha oklevélben csak a 12. században említik először. A vizsgált rész kisebb megszakításokkal mindig az esztergomi érsekség érdekeltsége volt.

Legkorábban Helembát említették oklevélben (az akkori települést a tatárjárás később megsemmisítette), miszerint a településről 33 halász került a dömösi prépostsághoz. Ugyanezen, 1138-as oklevélben tettek először említést Ipolydamásdról (Damasa) is, mint a halászok számára engedélyezett szakasz. Ipolyszalka (Zalka) első említésére 1156-ban került sor, mint vámmal és sóraktárral rendelkező királyi birtok. Nem sokkal később ez is az esztergomi érsekség birtoka lett. Lelédet először 1262-ben említette oklevél, amely az esztergomi érsekséghez sorolta. Ipolyszalka 1261-ben, Ipolydamásd 1277-ben került az esztergomi érsekség birtokába, előbbi 1848-ig a fennhatósága alatt is maradt. Letkés falu határát is ekkor jelölték ki.

Ez idő tájt a térség népességét nagyrészt a jobbágyság tette ki, kisebb számú mesteremberrel és a helembai halászokkal kiegészülve. A közeli Helemba-szigeten az érsekségnek gyümölcsöse volt.

Csák Máté az 1311-es kiközösítése után rátámadt az ítéletet kihirdető esztergomi érsekség birtokaira, ennek Leléden az összes jobbágy áldozatául esett vagy elmenekült, de Ipolyszalka is súlyos károkat szenvedett. Miután Károly Róbert rendezte a helyzetet, az érsekséget is kárpótolta a veszteségekért.

A század közepén Helemba és Letkés kikerült az ispánsági fennhatóság alól, majd lakói vámmentességet kaptak a Duna jelentős szakaszára. Letkés ekkor királyi tulajdonként

Ipolydamásd várához tartozott, mígnem 1522-ben az uralkodó mindkettőt zálogba adta az esztergomi érsekségnek Helemba falujával együtt.

A török hódítások során romba dőlt Ipolydamásd vára, és csak az 1580-as években épült újra, immár török fennhatóság alatt (a másik, Árpád-korban épült, faszerkezetes vár már a 13. század végén elpusztult, és nem is építették újjá). Ipolyszalkát sem kímélték a harcok, az 1544-es sikertelen török támadásra a Török-halom emlékeztet. 1549 után a vármegye megpróbálta az Ipolyon túli területeit védeni, de sorsa Drégely várának elestével megpecsételődött. A szandzsák központja Esztergom lett, ide fizették a térség települései az adót. A század végéig tartott ez az állapot, amikor először Drégely, majd Nógrád vára került vissza magyar kézbe. Az Ipoly völgye utolsóként szabadult fel a vármegyében és lakossága nagyon megsínylette a harcokat, rengeteg falu elpusztult. Letkés a török vár közelsége miatt nagy veszteségeket szenvedett, a portyázó csapatok többször is elpusztították 1599-es felszabadulásáig. A támadásoknak áldozatul esett két malmot 1662-ben egy újjal pótolták. A 17. század elején hozott országgyűlési döntést követően megerősítették a vármegye legfontosabb várait, így 1612-ben Ipolydamásd várára is sor került. 1636-ban azonban leégett és hiába állították helyre, 10 évvel később egy szerencsés időzítésű török portya során rajtaütöttek a váron és teljesen lerombolták. Maga a falu már a hódoltság elején elnéptelenedett, utána pedig a ma Ódamásdnak nevezett külterületi részre telepedett újra lakosság, miután az esztergomi káptalan szlovák zselléreket telepített a területre. Hasonlóan történt Leléden is, ahol az elpusztult magyarság helyére telepített szlovákok később elmagyarosodtak.

A terület az 1685-ös felszabadulást sem vészelte át gond nélkül, anyagi támogatás híján a magyar katonák is fosztogatással jutottak ellátmányhoz. Ennek ellenére békésebb időszak köszöntött a vidékre. A katolikus egyház egyre nagyobb befolyásra tett szert a térségben. A folyó két oldalát gázlók kötötték össze, melyeknek két oldalán vámház volt. A térség legjelentősebb települése Ipolyszalka lett, miután ő fizette a legtöbb adót, valamint vásártartási- és mezővárosi jogra is szert tett Mária Terézia döntése nyomán. Letkés fejlődését némileg akadályozták a szomszédos Ipolyszalka sikerei. Ipolydamásdon 1719-ben már tanítás is folyt, 1803-ban pedig a lakosság elfoglalta a település mai helyét, hogy új földeket tudjon művelés alá vonni. A 19. században az Ipoly szabályozása is elkezdődött. A század közepéig az egész terület az esztergomi érsekséghez tartozott, ám ez az állapot a jobbágyfelszabadításkor véget ért. A század első felében az Ipoly völgyében többször is áradás pusztított. 1816-ban még csak Letkést, 1838-ban pedig már Ipolyszalkát és Helembát is elöntötte a víz. Ekkor a lakosságot is ki kellett telepíteni. Helemba esetében akkora volt a

kár, hogy újjá kellett építeni a falut, ám erre egy másik, magasabb fekvésű területen került sor. 1890-ben az áradó folyó elmosta a lelédi hidat, amelyet ezután Ipolyszalkánál építettek fel.⁵

A szabadságharc elkerülte a területet, nagyobb harci veszteségek az I. világháborúig nem történtek. A harcok közvetlenül nem érintették egyik falut sem, ám sok behívott katona nem tért haza. A legsúlyosabb következmény a trianoni döntéssel bekövetkező területvesztés volt, Ipolyszalka, Leléd és Helemba Csehszlovákiához került. Letkés ekkor elvesztette legfontosabb szomszédját, gazdaságilag visszaesett, sok volt a munkanélküli. 1938 és 44 között az első bécsi döntés következtében az elcsatolt falvak ismét Magyarországhoz kerültek. Ekkor a térséget már fizikailag is érintették a háborús események, 1944-ben kitelepítették a lakosságot a heves harcok miatt. Leléden is nagy volt a veszteség. A harcok során felrobbantott letkési hidat ugyan kijavították, ám csak a rendszerváltás után nyitották meg a közforgalom számára.⁶

⁵ OSZK – Hont vármegye története

⁶ Letkés község honlapja – A település története; Korcsmáros, 1995, p. 173

Társadalmi viszonyok

A területen eredetileg három jelentősebb etnikum osztozott, a magyarságot képviselő palóc, a szász és a szlovák.

A 19. század közepétől Hont vármegye északi részén szlovák többség, délen tömbmagyarság élt, kevés szláv és német településsel kiegészülve. A terület Palócföld peremén helyezkedik el, palóc vonásait évszázadok óta őrzi. A települések tájnyelve és néhol a palóc építkezési hagyományok máig megfigyelhetők. A házak sárból vagy vályogból, később téglából épültek. Jellemző volt ún. fonott sövényfalas építésmód, melynek során az oszlopok közé font vesszőket sárral tapasztották be. A házakat náddal, később zsindegyel fedték. A kertet kaszálóként vagy gyümölcsösként hasznosították. A tehetősebb családok házainak fehérre meszelt homlokzatát olykor népi motívumokkal díszítették. A palócok zömmel a római katolikus felekezethez tartoznak.

Az egykori Hont vármegye szász népességét három falu képviselte, ám Nagymaros, Zebegény és Nagyörzsöny közül csak utóbbiban őrződött meg az ó-németség nyoma. A 15. században bányavárossá vált, miután Zsigmond király szászokat telepített be a nemesfémekben gazdag területre. A település megőrizte a szász építkezési jellegzetességeket és bár a faluban sok szász épület műemléki védelmet élvez, maguk a szászok beolvadtak a magyarságba.

A területen a szlovák kisebbség legjelentősebb települései Ipolydamásd, Leléd és Márianosztra voltak. Ipolydamásd elszlávosodása a török időkre vezethető vissza. A falu többször elnéptelenedett aszerint, hogy a határában álló vár éppen magyar vagy török kézen volt. 1696-ban népesült be újra a település, miután az esztergomi káptalan szlovák zselléreket telepített a falu Ódamásd nevű részére, mely a mai helyétől nyugatra, a dombok között található. A szlovákságot a történelem során főként a jobbágyok, zsellérek képviselték. Jelenlétük ma az Ipoly mentén még a szlovákiai falvakban is elenyésző, a lakosság jó része nem is beszéli a szlovák nyelvet. A magyarországi településeken a szlovákság gyakorlatilag beolvadt a magyarságba, egykori jelenlétükre egy-egy földrajzi név emlékeztet, főleg Ipolydamásd környékén.⁷

A vidék vallási képéről elmondható, hogy a keresztény térítés az elsők között ment végbe a vármegyében. Nagyörzsönyben két Árpád-kori templom is található, az egyik a Szent István

⁷ OSZK – Hont vármegye népe

Templom, a másik a szászok számára épített Bányásztemplom. Márianosztrán Nagy Lajos király emelt templomot 1377-ben. A lakosság jelenleg túlnyomórészt római katolikus, de korábban a hívők java a lutheri tanok hatására évszázadokig a protestáns egyházhoz tartozott. Ritka kivétel volt Ipolyszalka, ahol katolikus többség élt. A vallási ellentétek nem kímélték a területet, manapság csak néhány hívő vallja magát reformátusnak.

A terület lakosságának megélhetése évszázadok óta az Ipoly és a Duna közelségéhez kapcsolódik. Egyes feljegyzések Letkésen tevékenykedő királyi mosónépről tesznek említést. A halászati tevékenység első említése a dömösi prépostság 1138-as adománylevelében található, melyben a terület halászáinak engedélyezték a halfogást Ipolydamásd és a Damásdi-patak (akkor Béla-patak) között. A levél 33 helembei halászról is említést tesz, akik adott mennyiségű beszolgáltatott hal fejében halászhattak a folyókban.⁸ A halászat évszázadokig sok családnak biztosított megélhetést, a folyó halállománya még a 20. században is bőséges volt. Ennek az állapotnak az Ipoly szabályozása vetett véget, melynek során a medret igyekeztek kiegyenesíteni. Ennek következményeként a víz lefutása sokkal gyorsabban történik, a vízállás drasztikusan lecsökkent.

A folyó mentén malmok működtek, ezek közül több mozgatható volt. A Börzsöny patakjain működő vízimalmok közül a nagybörzsönyi őrződött meg kiváló állapotban. Egy feljegyzés szerint 1396-ban az esztergomi káptalan Ipolyszalkán kapott malmot a királytól. Gyűjtésem során több forrás is megemlékezett az egykor működő, már elbontott malmokról. Ilyen volt Ipolyszalkán illetve Letkésen a Gubis és Nevezámszky malom, valamint Leléd alatt a Határ malom. Ipolydamásdon a Damásdi-patakon működött malom.

Egyes mesterségek szorosan kötődtek a vidék országos átlagnál jóval magasabb erdőszűrségéhez. Szobon, Nagybörzsönyben és Letkésen királyi szekérgépezők tevékenykedtek, utóbbiban csónakkészítők és fuvarosok is dolgoztak.

Bányászati szempontból is jelentős volt a vidék. A már említett Nagybörzsönyi bányákban aranyat, ezüstöt, ólmot bányásztak. A börzsönyi andezitet több helyen is bányászták (Ipolydamásd, Márianosztra, Szob). Ipolydamásdon Franciaországot megjárt bányászdinasztia élt, a falu lakosságának többsége bányász volt. A közeli bányák (pl. Jamai-bánya) azonban a szobi Bánya-hegy (egykori Ság-hegy) megnyitásával bezártak. Az ipolydamásdi bányászok is itt kaptak munkát.⁹

A mezőgazdasághoz igen jó alapot nyújt az Ipoly által a völgyekben felhalmozott hordalék és a belőle létrejött jó termőföld, mely a szabályozás előtt a gyakori árvizek miatt bőséges

⁸ OSZK – Hont vármegye története

⁹ Ipolydamásd község honlapja – A község története

tápanyag-utánpótlást kapott. A földeken a gabonaféléken kívül burgonyát, kendert is természetnek, régen len és dohánytermesztés is előfordult. A vidék középhegységi jellege miatt azonban a szántóföldek aránya elmarad az országostól.

A gyümölcsstermesztés is régóta jellemző a területre, a Helemba-szigeten az esztergomi érsekségnek volt gyümölcsöse. Ipolydamásdon régen szilvát, jelenleg almát és barackot termelnek. Korábban boggyós gyümölcsöket is szállítottak az egykori szobi szörpgyárba.

Nagy szőlőtermesztő múltra tekint vissza a vidék. A löszös domboldalokon évszázadok óta művelték a szőlőt. Különösen Helembán vannak jó fekvésű lankás oldalak, de Lelédén, Ipolyszalkán és Letkésen is rengeteg egykori szőlő, pince található. Ipolyszalkán a legtöbb falubeli család rendelkezett egy kis szőlővel és gyümölcsösrel, azonban sajnálatos módon a tervgazdálkodás idején a szőlőskertek nagy részét beszántották. A rombolást elkerülő szőlők a rendszerváltás után indultak lassú pusztulásnak, az egykori szántásokat felverő cserjés és gaz különösen Helembán szembeötlő. Érdekes módon hasonló folyamatokról szólnak az 1895-ös feljegyzések, ám valószínűleg az a filoxéra-járvány következménye volt és a rákövetkező években jelentős javulás következett be.

Jelentős volt az állattenyésztés. Főleg a lótenyésztésben jeleskedett a terület, a szarvasmarha-tenyésztés Ipolyszalkán és Ipolydamásdon lett sikeres. A baromfi- és sertésállomány is jelentős volt. 1828-ban Ipolydamásdon mészáros céhet említettek. Manapság is ebben a térségben folyik állattenyésztés, a falu alatti és fölötti réteken szürkemarhát és bivalyt nevelnek ridegtartással.¹⁰

Évszázadokig Ipolyszalka volt a térség legjelentősebb települése. Az uralkodó döntése nyomán vásártartási joggal rendelkezett, ennek köszönhető a szarvasmarha-tenyésztés helyi sikere. A vásártartó jelleg a település arculatát is meghatározta, a vásártér a mai iskola területén helyezkedett el. Letkés nehezen fejlődött Ipolyszalka sikereinek árnyékában, ennek a trianoni diktátum vetett véget. A második világháborút követő években a hidat lezárták, így Letkés nagyobb önállóságot és szerepet kapott.

Manapság a munkanélküliség igen nagy, különösen az elszakított területen. A szocializmus alatt a térség visszafejlődött, csak az esztergomi autó- és a párkányi papírgyár szív fel némi munkaerőt, bár utóbbiban folyamatosan zajlik a leépítés. Sokan szociális segélyből élnek, ám az arra jogosultak köre erősen korlátozott. Mindkét oldalon a legnagyobb probléma a fiatalok elvándorlása, akik esetében legtöbbször hiányzik a szándék a visszatérésre.

¹⁰ OSZK – Hont vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése

A terület, mint egység

A földrajzi nevek közötti összefüggések megértéséhez fontos, hogy a területet történelmi szempontból önálló egységként kezeljük, a mai államhatárok figyelembe vétele nélkül. Az alábbiakban a térség kohéziójának erősítésére irányuló törekvéseket fejtem ki az okok és a történelmi előzmények tükrében.

A folyó két oldalán elhelyezkedő falvak térbeli elhelyezkedése is sejteti az évszázados kötelékeket. Helemba és Ipolydamásd, valamint Ipolyszalka és Letkés belterülete is szinte összeér, csak az Ipoly választja el őket. A letkési híd mindkét vége a házak között kezdődik. A két part nem csak földrajzilag, kulturálisan is szorosan összekapcsolódik. Sok rokoni szál fűzi össze a szomszédos falvakat, illetve falunapokon, vagy a hagyományos farsangolás alkalmával is gyakran találkozik a falvak népe. A part menti települések szoros kötelékét jól példázza, hogy Letkés a történelem folyamán mindig kis jelentőségű falu volt a vásártartó, mezővárosi státusú Ipolyszalka árnyékában, ám a trianoni határváltozás következtében Szob és Vámosmikola között a legnépesebb part menti településsé vált.

1920 előtt csaknem 50 híd kötötte össze az Ipoly két partján élőket. A trianoni döntés értelmében azonban a folyót hajózhatónak nyilvánították és a meder vonalát jelölték meg államhatárként. Ennek következményeként a hidak (zömmel gyalogos átkelő) nagy részét lebontották, a többi pedig a 2. világháborúban pusztult el. Ezek közül a torkolatvidéken a szobi vasúti hidat (Szob és Helemba között biztosít átkelést a gyalogos forgalom számára is) és a Letkést és Ipolyszalkát összekötő közúti hidat építették újjá, mely a torkolattól Ipolyságig az egyetlen közúti átkelési lehetőség. 1954-ben azonban ezt is lezárták, és csak 1994-ben nyitották meg újra, a magyar és a szlovák állampolgárok számára biztosítva az átjárást. A rendszerváltást megelőzően Ipolydamásd és Helemba között is újjáépítették a közúti hidat, azonban ez csak rövid ideig jelentett megoldást (lásd lennebb). A Letkést és Letkést összekötő gyalogos hidat sosem javították ki, alacsony vízállásnál azonban a vízből kimeredő csonkok szolgálnak mementóként a két oldal egykori szoros kapcsolatára.¹¹

A schengeni csatlakozással némileg javult a helyzet, kisebb vízállásnál legalább a gázlókön átlábalva megoldható lett az átkelés. Ennél sokkal fontosabb következmény, hogy a szlovák féllel közösen megpályázhatóak lettek olyan európai uniós támogatások, melyek segítségével sor kerülhet egyes Ipoly-hidak újjáépítésére, javarészt a Kohéziós Alapból

¹¹ Ipoly-hidak I.-IV.

történő finanszírozással. A feladatot az ezredforduló után felkarolta az Ipoly-hidak Újjáépítéséért Társulás, azonban az áttörést az uniós csatlakozás hozta meg. 2005-ben lerakták a Pösténypuszta és Pető közötti híd alapkövét, és ugyanebben az évben szándéknyilatkozatot írt alá a magyar és a szlovák fél a rárópusztai híd megépítéséről. Egy évvel később sikeres pályázatot nyújtottak be a Bussa–Nógrádszakál és Ipolyvarbó–Hugyag hidakra, valamint engedélyezési tervet készítettek további öt hídra. 2008-ban gyalogos hidat avattak Hugyag és Szécsénykovácsi között. 2009-ben a pösténypusztai és a rárópusztai hidakra nyújtottak be sikeres pályázatot, melyeket két évvel később át is adtak.

Hasonlóan sikeres együttműködésre a Helembát és Ipolydamásdot híd esetében is nagy szükség lenne. A két falu között évszázadokon át volt összeköttetés, először gázló, majd fahíd, később pedig rév formájában. Különösen Helembának lenne nagy szüksége az új hídra, mert jelenleg a néhány méterre fekvő Ipolydamásd csak 25 km-es kerülővel érhető el a faluból. Egyes vélemények szerint a változással többet használnák az ipolydamásdi kapcsolódást, mint a Garamkövesdre vezető utat. Ekkor feltételezhetően csak a Párkányba és Esztergomba igyekvő ingázók járnának rendszeresen nyugat felé. Ezzel a település zsákfalujellegéből adódó elzártság is csökkenthető lenne.

1989-ben a bős–nagyvarosi vízlépcső munkálatai során egyszer már újjáépült a híd, ám átkelést csak alkalmanként biztosított, ha valamilyen esemény miatt ideiglenesen megnyitották. A 2000-es árvíz súlyosan megrongálta, ezért teljesen elbontották. Ma már csak az egykori hídhöz vezető gazfelverte betonlapok emlékeztetnek az egykori átkelőre.

2009-ben a két ország sikeres pályázata után a 10 millió eurós keret állt rendelkezésre, melyből többek közt a helembai hidat is finanszírozták volna, azonban a Nyitrai körzet közgyűlési döntése nyomán 2013-ra eldőlt, hogy az adott ciklusban nem valósul meg a beruházás (a szlovák fél elbizonytalanodásának egyik oka, hogy a korábban megépült hidak nem hozták meg a várt javulást a munkanélküliség és a turizmus tekintetében). Így a két fél közös döntéssel a 2014–2020-as ciklusra halasztotta a pályázatot, azonban ennek sikere meglehetősen kétséges, miután ismert, hogy csökken a kohéziós alap és különösen a közlekedésre fordítható támogatás összege.¹²

¹² Internetes sajtó kapcsolódó cikkei

A névanyaggyűjtés folyamata

A kutatómunkát három feladatkörre osztottam:

- Névanyaggyűjtés
- Interjúkészítés
- Terepi névgyűjtés

Névanyaggyűjtés

A kutatást az Országos Széchényi Könyvtárban kezdtem. Igyekeztem a lehető legrészletesebb térképeket megtalálni, lehetőleg a kiegyezés előtti időkből származókat, így birtoktérképeket kerestem. Az első ilyen célú kataszteri felmérést II. József rendelte el azzal a céllal, hogy a földek tulajdonviszonyai átláthatóbbak legyenek. Erre a pontosságra azért volt szükség, hogy a telkek hatékonyan adóztathatók legyenek a méret és a jövedelem alapján. A király halálával azonban a nemesek a teljes térképállományt elpusztították, mert megléte az érdekeiket sértette. Az első országos kataszteri felmérés megkezdésére 1849-ben született döntés, a cél egy 1:2880 méretarányú országos térképrendszer létrehozása volt. A háromszögelés 1853-ban kezdődött el.

Utóbbi térképanyag jelentős részét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Itt találtam meg az öt vizsgált falu közül Helemba (1854, K 521 A 1-2 - Bv 1 411 / Térképtár, ST, 66), Leléd (1855, K 806 A 1-3 - Bv 1 446 / Térképtár, ST, 66) és Ipolyszalka (1854, K 1 222 A 1-2 / Térképtár, ST, 66) birtokvázlatát. Némi meglepetésemre éppen a magyarországi területek térképei hiányoztak. A térképeken az egyes művelési ágak különböző színnel vannak jelölve, ez lehet erdő, rét, szőlőskert, zsellérföld és legelő, továbbá külön jelöli a külterületi út- és vízhálózatot a gázlók feltüntetésével. A belterületeket nem ábrázolja, de az ott elhelyezkedő templomokat piktogram jelöli. A kataszteri határnál fel van tüntetve, hogy a szomszédos terület melyik településhez tartozik. A térképlapokon az egyes területeket számok is jelölik, melyek alapján térképekhez tartozó, német nyelvű jegyzőkönyvekből kikereshető az adott terület neve, mérete és felhasználási módja. Az olvashatatlan neveket ezekből a jegyzőkönyvekből gyűjtöttem.

Lelédről és Ipolydamásdról a Széchenyi Könyvtárban nem találtam korabeli birtoktérképet, ám egy ottani katalógus szerint az Esztergomi Levéltárban őriznek egy Ipolydamásdot ábrázoló példányt. Mint később kiderült, ez az információ téves, azonban az Esztergomi Levéltártól megkaptam az elérhetőséget az Országos Levéltár digitális adatbázisához, melyen megtalálható egy 1854-es ipolydamásdi birtokvázlat. Sajnos azonban ezen névanyag nincs, az egyes területeket csak számok jelölik, és megkeresésemre kiderült, hogy a térképhez jegyzőkönyv nem maradt fenn. Ugyanezen a felületen azonban rábukkantam kétféle letkési birtokvázlatra, melyek közül az egyik (1854) az ipolydamásdihoz hasonlóan számokat, a másik (1874, s78_hont_121_letkes_005-011) viszont névrajzot tartalmaz. Sajnos bár a térképen vannak színes elemek, az egyes művelési ágak nincsenek színek szerint osztályozva, és jegyzőkönyv hiányában a hasznosítás egykori módja a legtöbb esetben nem állapítható meg.

A hiányzó, Ipolydamásdhoz szükséges névanyagot végül szintén a Széchenyi Könyvtárban találtam meg, az eredeti szándékomtól eltérően egy 1966-os, fekete-fehér birtoktérképen (NyK Ipolydamásd). Később a helyszíni kutatásom során ugyanennek a térképnek a szelvényeivel találkoztam az ipolydamásdi községházán. Felhasználtam tovább az Ipolydamásd története c. könyvben található névanyagot, mely Ipolydamásd 1886-os birtoktérképére épül.

Interjúkészítés

Az egykor használatos névanyag megismerése után kezdtem meg az interjúkészítés folyamatát. Ezt olyan személyek felkutatásával kezdtem, akik nagy helyismerettel rendelkeznek, vagy koruk, érdeklődésük miatt sok területhez fűződnek személyes emlékeik. Tapasztalatom szerint még a középkorúak közül is nagyon szűk a téma iránt érdeklődők köre, a fiatalok körében pedig elenyésző. Ez különösen Ipolydamásdon volt szembeszökő, ahol még a polgármesteri hivatal sem tudott érdemi információval szolgálni a névanyag tekintetében.

A forrás megkeresése többféle módon történt. Ipolydamásdon ismerősöktől kértem útbaigazítást megfelelő személyekhez. Letkésen egy helyi magángyűjtemény felkeresése során ajánlottak kapcsolatot. Ipolyszalkán a tájházban kaptam a legnagyobb segítséget. Leléden az önkormányzatnál térképekkel segítettek a munkámat, valamint ajánlottak egy helybeli elérhetőséget, ahol lehetőségem nyílt az élő névanyagot kataszteri térképek

segítségével megismerni. Helembai látogatásom során szintén az önkormányzattól kaptam elérhetőségeket.

A névanyag pontos feljegyzésére általában egy beszélgetés keretében került sor, helyszíni azonosításra általában nem volt lehetőség. Ennek oka, hogy a megfelelően részletes ismeretekkel rendelkező helybéliek száma igen kevés volt, és koruk, egészségi állapotuk legtöbbször nem tette lehetővé a terepbejárást. További nehézséget jelentett, hogy esetenként a térképolvasás is nehézségekbe ütközött. Ennek kiküszöbölésére személyes találkozást megelőzően általában igyekeztem egy gyors terepszemlével átfogó képet kapni a területről, hogy megismerjem azokat a jellegzetes tájékozódási pontokat, melyek segítségével egy helybéli be tudja határolni az egyes nevekhez tartozó területek egymáshoz viszonyított helyzetét. Szintén a könnyebb azonosíthatóság okán a beszélgetést az általam ismert névanyag felsorolásával kezdtem, hogy kiderüljön, ezek közül melyek azok, melyek változatlanul megmaradtak vagy csekély mértékben különböznek a régi elnevezésről. Ezeknek a pontos elhelyezkedését ismertem és erre a célra készített szelvényeken ábrázoltam. A továbbiakban azonosítottam az új elnevezéseket és az általuk meghatározott területeket az ismert neveket használva támpontként.

Helembán nagy könnyebbséget jelentett, hogy forrásom kora és lelkesedése lehetővé tette a helyszíni névanyaggyűjtést és azonosítást. Azért bírt nagy jelentőséggel, hogy ez éppen Helemba esetében vált lehetségessé, mert a hozzá tartozó kataszteri terület egyes elemeinek jó része a falu fölötti csúcsokról nagyon szemléletesen kirajzolódik.

A térképvázlatok

A térképvázlatok alapjául a Börzsöny 1:30 000-es turistatérképe szolgált (lásd Hivatkozások). A térképek készítésekor a nem releváns térképi elemeket eltávolítottam, hogy az olvashatóságot javítsam. A különböző térképek méretaránya nem egységes, értéke az ábrázolt terület méretétől függ. Az egyes településekhez tartozó térképeken csak azok a nevek láthatók, melyekkel az adott faluval kapcsolatban végzett gyűjtőmunka során találkoztam.

A nevek jelenlegi állapotát a színük mutatja. Megkülönböztettem változatlan formában fennmaradt (fekete), átalakult (barna), új (zöld) és kihalt (piros) névalakokat. Ipolydamásd esetén a turistatérkép határneveit változatlanul hagytam (fekete), a csak a birtoktérképeken szereplő, fontosabb neveket barna szín jelöli.

Helemba

A község

Helemba a Duna és az Ipoly alkotta szegletben helyezkedik el a Helembai-hegység oldalán. Földjei a két folyó által felhalmozott hordalékon fekszenek. A terület már a kvádok idejében is lakott volt, akik a Helembától Lelédig égetett agyagból készített védőfalat emeltek a keleti támadások ellen. A római időkben egyes feltevések szerint őrtorony állt a falu fölötti Kerek-hegyen, ahonnan mind a Duna, mind az Ipoly völgye nagyszerűen megfigyelhető (ennek a jelentőségére később még visszatérek). Első írásos említése 1124-ben történt. Lakói évszázadokon keresztül nagyrészt halászattal foglalkoztak, valamint a szőlőművelés is jelentős volt, aminek nyomait a falu határában található, puha kőzetbe vájt pincék őrzik, melyek időnként menedékként is szolgáltak. A közeli Helemba-szigeten is évezredek régészeti leleteket találtak, az Árpád-korban érseki nyári lak és kápolna is állt itt. A hozzájuk tartozó gyümölcsösben akkor ritkaságszámba menő őszibarackot termesztettek. Egy ennek védelméről szóló királyi okiratban tettek először írásos említést a szigetről, melynek fontosságát mutatja, hogy a Lázár-térképen is szerepel, még hozzá erősen eltúlzott mérettel. Neve a 19. században egy időre feledésbe merült, ez idő tájt csak Duna-szigetnek hívták.

A középkorban a falu a Duna partján helyezkedett el és bizonyos leletek tanúsága szerint többször is változtatta helyét. A Duna egyre szélsőségesebbé válásával azonban nem csak a Helemba-sziget sorsa pecsételődött meg, hanem a falu lakossága is magasabb területre kényszerült.¹³

A település 700 lakosának nagy része magyar. Fejlődésének némiképp gátat vet a zsákfalú jelleg, azonban a szobi vasúti hídon gyalogos átkelési lehetőség is van, így némi kerülővel Magyarországról is elérhető.

¹³ OSZK – Hont vármegye története, Hont vármegye községei

Határnevei:

Változatlan formában fennmaradt:

1. **Cseresek:** a falutól északra, a Nyerges nevű domb oldalában található, egykor szőlő volt.
2. **Csurgó:** ma a Kovácspatak nevű üdülőtelepen fekszik, egykor mező volt.
3. **Duna-szélek:** a vasút vonalától délre elhelyezkedő földek összefoglaló neve.
4. **Felső-rét:** ma Kovácspatak része, az egykori rét helyén telkek állnak.
5. **Helemba-sziget:** a Duna által épített, ma is Magyarországhoz tartozó sziget egyik neve.
6. **Ipoly-szélek:** az Ipoly és a vasút közötti egykori mezőt ma szántóföldként hasznosítják.
7. **Kerek-hegy:** közvetlenül a falu fölött elhelyezkedő, csaknem szabályos kör alaprajzú szőlőhegy.
8. **Kis-szőlők:** a Kerek-hegy oldalában elhelyezkedő egykori szőlő.
9. **Kusztusok:** a Kerek-hegy „csúcsa” (valójában inkább a Nyerges vonulata egy lejtőkúpjának tekinthető), feltételezések szerint a római korban őrtorony állt rajta.
10. **Nagy-pallag:** egykor mező volt, ma Kovácspatak északi részeként ingatlanok állnak rajta.
11. **Új-szőlők:** egyike a Kerek-hegyi szőlőknek.

Kisebb változást, rövidülést mutató névalakok:

12. **Irtványok:** Kovácspatak nyugati részeinek összefoglaló neve, amely nem tévesztendő össze két, már nem használatos névalakkal (Irtvány, Nyilas- és Öreg-irtványok), melyekre később bővebben kitérek.
13. **Kertaljak:** korábban Nagy- és Kis-Kertaljak. A Helemba nyugati szélétől délre eső területen egykor mező volt, ma részben beépült, részben szántó.
14. **Nyerges:** Alsó- és Felső-Nyerges nevének összeolvadásából keletkezett. A Helemba és Helembaipusztá között húzódó vonulatot jelenti, amelynek déli végén egykor szőlőt termeltek.

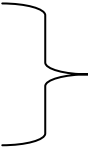

15. **Parlagok:** korábban Öreg- és Hosszú-parlagok. A Kovácspatak és Helemba közötti úttól északra elterülő szőlők korábbi neve, jelenleg mezőként hasznosul.
16. **Somogyok alatt:** Helemba kataszteri határának északi, Ipolyra néző domboldalát korábban Somogy oldalnak nevezték.

Új névalakok:

17. **Burda:** a Helembai-hegység alacsonyabb csúcsát jelöli.
18. **Cigány-part:** a Helembától északra, az Ipolyra néző domboldalon helyezkedik el, nevét egykori lakóiról kapta.
19. **Duna-sziget:** a név némileg eltér az itt tárgyalt többi névtől, mivel „új” (és ideiglenes) alakját már a 19. században elnyerte, amikor a Helemba-sziget elnevezés egy időre kiveszett a köztudatból.
20. **Feruskaház (Helembaipusztá):** nevét az itt élő családról kapta, egykori külterületi lakott hely.
21. **Herés:** Kovácspataktól keletre fekvő mező, korábban az Öreg- és Hosszú-parlagok nevű szőlők voltak itt.
22. **Izraeli-bánya:** a vasúttól délre elhelyezkedő területen sóder-kitermelés folyt, nevét a tulajdonosról kapta (1. ábra).
23. **Kabarc:** az egykori Nagy- és Kis-Gát-földek mai neve.
24. **Keserűs-hegy:** a Burda-hegység legmagasabb csúcsa.
25. **Kék-víz:** Helembától keletre az Ipoly mentén húzódó vizes árok, mely nevét egykori színéről kapta.
26. **Kis-erdő:** egykor szőlők, ma cserjés által körbevett kisebb erdőterület Helembától északra.
27. **Király széke:** egy Ipolyra néző, északkeleti fekvésű kiszögellés Leléd közelében.
28. **Kovácspatak:** a Kovács-patak völgyében elhelyezkedő üdülőterület, korábban mező, rét volt.
29. **Külső-Paskomok:** a Paskomok nyugati része, egykor erdős, ma inkább cserjés, bozótos terület.
30. **Nagy (Dóna)-völgy:** nevét a benne futó patakról kapta, melynek forrása, a Dóna-kút már Leléd területén fekszik. A Dóna-patak Dunába vezető medrét Vízütnak is nevezik.

31. **Öreg-erdő:** a Paskomoktól északra elhelyezkedő terület nevét az itt húzódó háborítatlan erdőnek köszönheti.
32. **Paskomok:** Helembától északra fekvő cserjés és mező, melyen egykor legeltetés folyt (pasco, latin: „abrak”, „takarmány”).
33. **Pitnye-rét:** a Paskomok melletti út folyó felé eső oldalán húzódó rét.
34. **Rózsás:** az évtizedekkel ezelőtt felhagyott egykori szőlő nevét a rajta kinőtt szúrós, csipkebokros növényzetről kapta. Jól példázza folyó mindkét oldalán zajló folyamatokat, melyek során az évszázados múltra visszatekintő szőlőtőkék az erőszakos téeszésítés vagy a közöny áldozatául esnek.
35. **Sebes:** az ipolydamásdi vár alatti Ipoly-szűkület nevét az itt található zúgó erős sodrású vizének köszönheti.
36. **Szögvég:** a település északi végét jelenti.
37. **Szurcsik-köz:** a Szögvég nevű településrészen található, a falu irányából biztosít feljutási lehetőséget a Kerek-hegyre.

Kipusztult névalakok:

<p>38. Barát-szőlő
39. Kapus eleje
40. Méke-patak</p>		Kovácspatak nyugati területeinek egykori határnevei, összefoglaló nevükön Irtványok. Egykori mezőkre, szőlőkre utalnak, valamint jelzik a Kovács-patak név újkeletűségét.
<p>41. Bogdányi-rétek
42. Duna-oldal</p>		A Kovácspataktól délre és nyugatra elhelyezkedő egykori rétek és erdők nevei.
<p>43. Dombok köze
44. Hegyalja
45. Keskenyek
46. Kis-Kenderesek
47. Körtvélyes
48. Nagy-kenderföldek
49. Öreg házhelyek</p>		A Helembától délre, a Duna és az Ipoly által felhalmozott hordalékból képződött mezők nevei, melyek ma szántóföldként funkcionálnak (az Öreg házhelyek elnevezés egykori lakott területre enged következtetni, ám ennek nyomai már nem találhatóak meg (1. ábra), az ott álló, egyébként elhagyott építmények láthatóan újabb keletűek).

- 50. **Hármas utak**
- 51. **Nagy- és Kis-Gát-földek**
- 52. **Nyilas- és Öreg-Irtványok**
- 53. **Kopasz-part**
- 54. **Nyerges**
- 55. **Lajtosok**

A Somosok alatt és az Öreg-erdő területének egyes részeire vonatkozó elnevezések.

56. **Fenyvesek:** nevével ellentétben ez is kerek-hegyi szőlőkertet jelentett egykor.

57. **Kapitány-sziget:** egy egykori Ipoly-sziget neve volt, melynek területe Ipolydamásdhoz került, miután a folyó északkeleti ágát megszüntették.

58. **Ód:** a Kapitány-sziget másik neve.

59. **Rét-kertek:** a Pitnye-rét egykori neve.

1. ábra A szobi vasúti híd bombázásakor készült felvételen jól megfigyelhető az egykori Izraeli-bánya, a terület arculata a maival hasonló. A kisebbik kör az Öreg házhelyeknél akkor még megfigyelhető épületmaradványt jelöli.¹⁴

¹⁴ A fénykép a <http://www.fortepan.hu> anyagából származik.

1. térképvázlat Helemba határnevei

Leléd

A község

Leléd a Helembai-hegység északi oldalán, az Ipolyhoz közel fekvő apró település. Ősidők óta lakott terület, itt ért véget a már említett, kvádok által kiépített védmű égetett agyagból álló szakasza. 1262-ben említi először oklevél. Lakossága a középkor folyamán többször teljesen megsemmisült illetve elmenekült, először Csák Máté, majd a török pusztítása miatt. Helyükre szlovák zsellérek telepítettek, akik idővel elmagyarosodtak. Helembához hasonlóan zsákfalú, melyet gázló, majd híd kötött össze az Ipoly másik oldalával, azonban történelméből jóval kevesebb ismert. A környékbeli többi faluhoz hasonlóan itt is évszázados múltra tekint vissza a szőlőművelés, azonban a földek nagy részét felhagyták. Határában egykor malom is állt. A Lelédi-erdőben jelentős mennyiségben fordul elő az akác.¹⁵

Érdekes története van a falu nevének. Egyesek úgy tartják, nevét annak köszönheti, hogy az ipolyszalkai vásárra szarvasmarhacsordákkal érkezők a lelédi gázlót használták átkelésre, útbaigazításkor pedig azt a választ kapták, hogy Szobot, majd Ipolydamásdot elhagyva egy útszéli tanyával szemben lesz a gázló, „majd megleléd”.

Az Ipoly szabályozása során a kiegyenesítéssel levágtak egyes kiszögelléseket, így a falu kisebb területeket veszített (erre bővebben kitérek a későbbiekben).

Lakossága a trianoni diktátum óta csaknem megfeleződött, jelenleg a négyszázat sem éri el.

Határnevei:

Változatlan formában fennmaradt:

1. **Alsó-rétek:** a Lelédhídimajorral szemben elhelyezkedő rét.
2. **Dolina:** kisebb szántó Leléd területének keleti határán.

¹⁵ OSZK – Hont vármegye története, Hont vármegye községei

3. **Dubak:** más néven Paskomok (jelentése: legelő) egykori legelő a falu mellett, jelenleg egyik fele szántó, másik fele hasznosítatlan, vizenyős terület.
4. **Hídon felül:** más néven Híd felé, a folyó és a Helembai-hegység között elterülő rét, nevében emlékeztet az egykori átkelőre (2. ábra).
5. **Hosszú-földek:** Ipolyszalka közelében fekvő szántó az Ipoly mellett.
6. **Káposztások:** kisméretű vetemény volt, manapság együtt kezelik a környező szántókkal
7. **Kenderföldek:** közvetlenül Leléd alatt elhelyezkedő szántó.
8. **Kereszt mellett:** apró rét az Ipoly árterében, a keresztnek már nincs nyoma.
9. **Kertek alatt:** a faluhoz kapcsolódó szántó.
10. **Kis-kútnál:** egykori legelő Dubak közelében, ahhoz hasonlóan vizenyős jelleggel.
11. **Középső-rétek:** egykori Ipoly-parti legelő, mely a szabályozás során Magyarország javára vesztett területéből, jelenleg szántóként használják.
12. **Lelédi-erdő:** a falu területeinek csaknem felét jelentő erdő a falutól Helembáig húzódik.
13. **Mészkemence:** az egykor az Ipoly partján álló, ám a szabályozásnál távolabb kerülő kemence ma már nem található meg, ám a terület megőrizte nevét.
14. **Prosznyicska:** régóta szántóföldnek használt terület a nyugati közigazgatási határnál.
15. **Riglák:** egyes források szerint az Alsó-rétek melletti szántót, mások szerint a falutól keletre eső cserjés, fás területet jelöli.
16. **Vár-hegy:** kisebb domb a falu alatt, amelyen régen szőlő, ma pedig fákkal körülvett legelő van. Nevének történelmi eredete csak feltételezhető.
17. **Sánc:** a valószínűleg történelmi eredetű név az egykor a falutól az erdő által elválasztott szántót jelöli, manapság már erdő borítja.
18. **Somos alatt:** az egykori híd mellett található szántó, melynek a Helembai-hegységre felnyúló erdős részei már Helembához tartoznak.

Kisebb változást, rövidülést mutató névalakok:

19. **Homokok:** korábban Nagy-homok néven ismert szántó, feltehetően az Ipoly által lerakott hordalékból eredően.
20. **Homokok mellett:** lásd Homokok.

21. **Öreg malom:** a szántónak nevet (Öreg malom felett) adó Ipoly-parti malomnak a terepen már nincs nyoma.
22. **Széles-föld:** két ilyen nevű szántó is van, ezeket egykor Széles-földek néven ismerték. A Vár-hegy közelében fekvőről „Széles földek a Vár alatt”¹⁶ néven is találtam említést, amely alátámasztani látszik egy esetleges középkori erődítménnyel kapcsolatos feltevést.
23. **Uchliszka-szőlők:** korábban csak Uchliszkaként nevezték, de már akkor is szőlőként hasznosították a területet, amelyet ma kezd visszahódítani az erdő.
24. **Zsellérföld:** régebben Zsellérföldek, a falutól távolabbi szántókat jelöl.

Új névalakok:

25. **Dóna-kút:** a Sántól délre elhelyezkedő terület a Dóna-patak forrásáról kapta a nevét.
26. **Sztari Hunnya:** az Uchliszka-szőlőktől délre található terület nevének eredete ismeretlen (szlovák alakja: Stara Huňa).
27. **Vár-hegy-szőlők:** korábban Szőlők alatt néven szántóként használták

Kipusztult névalakok:

28. Alsó-szeg 29. Delelő 30. Fekete-szeg 31. Felső-rétek 32. Felső-szeg 33. Zsellér-rét	}	A meanderező Ipoly-meder által lehatárolt kisméretű területek, melyek a szabályozás után Letkés fennhatósága alá kerültek. Fekete-szeg és Zsellér-rét a szabályozás előtt is az Ipoly túloldalán helyezkedett el, ám érdekes módon akkor is Lelédhez tartozott. A Delelő név a birtoktérképeken még nem szerepelt, a munkálatok után pedig eltűnt. (3. ábra)

34. **Híd felé:** eredetileg az Öreg malom melletti apró szántót jelölte, és ebben az összefüggésben már nem használják, azonban egyesek a „Hídon felül” kifejezés másik változataként említik.
35. **Taban felett:** a Leléd keleti határában ma is megtalálható kisebb szántót nevezték egykor így.

¹⁶ OSZK – Hont vármegye községei

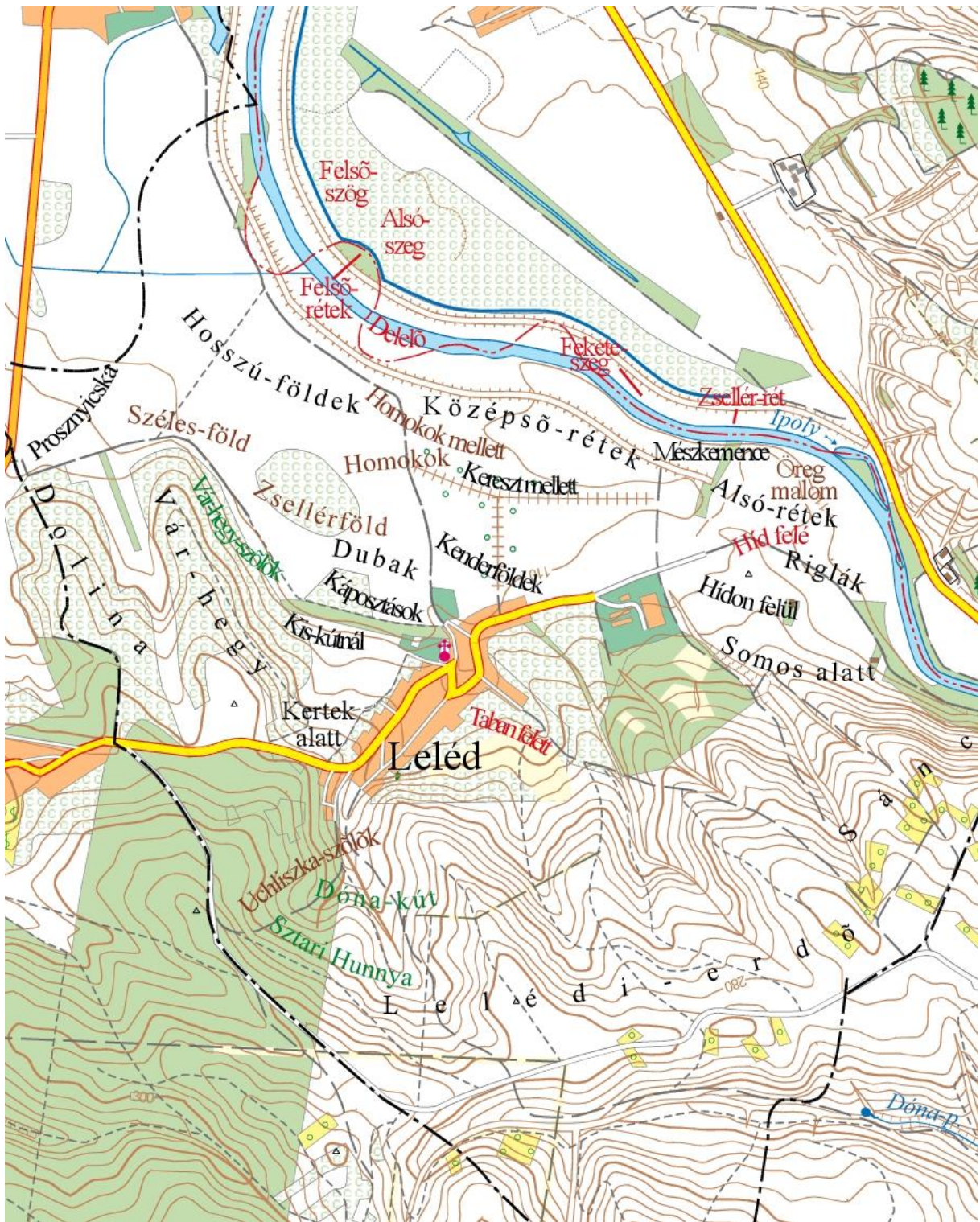

2. ábra A Lelédtől keletre fekvő Ipoly-híd maradványai és a közeli buszmegálló neve

3. ábra Az egykor Lelédhez tartozó Alsó- és Felső-szeget, illetve Felső-réteket ábrázoló birtoktérkép-részlet, valamint a jelenlegi állapotot mutató műholdas felvétel, melyen a kék vonal a szabályozás előtti medret mutatja (az összefüggő vonal a jelenlegi államhatár, a jobb felső sarokban az Új-Ipoly-csatorna látható, melyről a Letkés c. fejezetben lesz bővebben szó)¹⁷.

¹⁷ A birtoktérkép az Országos Széchenyi Könyvtár anyagából származik.

2. térképvázlat Leled határnevei

Ipolyszalka

A község

Ipolyszalka területe az Ipoly és az Ipoly menti hátság között húzódik. Utóbbi oldalában található a faluhoz tartozó pincék, melyek manapság a szőlők felhagyásával inkább hétvégi házként funkcionálnak.

A település az őskor óta lakott, területén kőkori, bronzkori és római emlékeket is találtak. Elsőként 1156-ban említi oklevél. A határában álló Török-halom Thury György és Nyáry Ferenc 1544-es törökverésének állít emléket. Mind magyar, mind török katonák nyugodnak itt.

A térség legjelentősebb falvaként vásártartó joggal bírt, a vásárokat a jelenlegi iskola helyén tartották.¹⁸ A vásártartó jellege miatt jelentős ló- és szarvasmarha-tenyésztő település volt. Határában sokféle haszonnövényt termeltek, melyek közül sok megőrződött a határnevekben. Hímző és szövő hagyományainak kialakulása a 18. századra tehető, tájházában több szövőszék található.

A szabályozás előtt az Ipoly több helyen ágakra szakadt és szigetszerűen körbevett egyes földeket. Az ágakat ugyan feltöltötték, de a földek nevüket megőrizték.

Lakossága 1050 fő, majdnem színmagyar.

Határnevei:

Változatlan formában fennmaradt:

1. **Apáti:** egy egykori tavat és a mellette lévő szántót jelöli az északi határban. A szántó oldalában elterülő, szabálytalan alakú legelő mutatja a vízfelület egykori helyét.
2. **Babosok:** a jelenlegi szántó nevét az egykor rajta termelt babnak köszönheti.
3. **Félholdak:** egykori szántó, később szőlő volt, a kommunizmus alatt beszántották.

¹⁸ OSZK – Hont vármegye községei

4. **Felső-Lehen:** jelenleg együtt jelöli az egykor Alsó- és Felső-Lehenként megkülönböztetett szántóföldeket (nem tévesztendő össze a falutól nyugatra elhelyezkedő „Lehen” nevű szántóval).
5. **Gödör alja:** az Ipoly árterében elhelyezkedő kisebb rét.
6. **Hantos:** vagy Hantosok, a Felső-Lehentől nyugatra eső, közelmúltig szőlőtermesztésre és tégláégetésre használt terület. Jelenleg erdő áll rajta.
7. **Hegy köze:** az északnyugati határban elterülő erdők és az általuk közrefogott szántóföldek, egykori szőlők összefoglaló neve.
8. **Kenderföldek:** kisebb, egykor kendertermelésre használt föld a falu és az Ipoly között.
9. **Kis-Ipoly-mező:** egyike a szabályozás előtt meglévő Ipoly-szigeteknek, déli csücskén most árvízvédelmi töltés található.
10. **Lehen:** a terület egyik legnagyobb szántója, jelenleg többféle növényt termelnek rajta.
11. **Ludvár:** az aprócska rét, mely már a szabályozás előtt is a letkési oldalon helyezkedett el. A határmódosítás után közigazgatásilag is Letkéshez került.
12. **Majostya:** vagy Majostyák, kisebb terület Ipolyszalka déli határában, mely egykor legelő volt, ma ez is szántó.
13. **Nagy János-erdő:** a délnyugati határban elhelyezkedő erdő, melynek fáit jelentős mértékben kitermelték.
14. **Pokófa:** vagy Pokolfa, a hagyományok szerint egykor itt fa állott, mely alatt a boszorkányok találkoztak.
15. **Szék-tó:** a terület az egykori tóról kapta a nevét, melyet zsilippel ellátott csatorna kötött össze az Ipolyval, és bár a szabályozás után feltöltötték, a növényzeti fedettségben megfigyelhető különbségek alapján behatárolható az egykori vízfelület.
16. **Szengyi:** mindig szántó volt.
17. **Zsellérföldek:** kisebb, egykor vizenyős terület az Ipolyszalkától délre fekvő egykori legelők közepén.

Kisebb változást, rövidülést mutató névalakok:

18. **Baglas-szőlő:** korábban csak Baglasnak nevezték, de már abban az időben is szőlő volt.

19. **Bencék:** korábbi nevén Bencze. A 19. században és jelenleg erdő, egy ideig azonban szőlőművelés is folyt rajta, hasonlóan az alatta található Baglashoz.
20. **Bodollók:** egykor Bodolló, a Kis-Ipoly-mezőhöz hasonló sziget attól északra helyezkedett el. Malom állt vele szemben a parton.
21. **Eresztények:** korábban Eresztény, apró legelő volt az egykori Bodolló és Szék-tó között. Művelési ága a szabályozást követően sem változott.
22. **Heckóták:** az egykori Heczkút és Heczkút alja nevű szántókat nevezik ma így.
23. **Királypást-földek:** korábban Királypást, Király pástja, Király-bástya. Apró legelő volt az Ipoly szegletében, ahol ma keresztkövezés található a mederben. Letkéshez tartozik.
24. **Pallag-oldal, Pallag-oldalak:** korábban Pallagog. Egykor szántó és legelő, később szőlő volt, jelenleg részben erdő, részben szántó alkotja.
25. **Pincék:** korábban Pince tér, a szőlős pincékhez vezető út neve volt, ma inkább a pincék területét értik alatta.
26. **Vásár út:** korábban Vásár utca dülő, Párkány felől ebből az irányból lehetett megközelíteni az ipolyszalkai vásárok helyszínét.
27. **Vizálás-rét:** korábban csak Vizálás, nedvesebb talajú terület Ipolyszalka nyugati oldalán, mely egykor legelő volt. Manapság ez is szántó. A birtoktérképeken és a személyes gyűjtés során ezzel a névalakkal találkoztam, azonban egyes forrásokban¹⁹ „Vízállás” néven is szerepel.

Új névalakok:

28. **Bagolyvár, vagy Bagóvár:** Ipolyszalkától délre eső területet jelöl az Ipoly partján, feltételezhetően az egykori Nevezámszky malom körül, de egyes források a többi malomhoz fűződő esetleges kötődését is felvetik.²⁰
29. **Bényi-kút:** a Félholdak nevű szántó északnyugati sarkánál található útkereszteződést azonosítják e névvel.
30. **Csapás, vagy Csapási út:** az egykori Göbolyjárás mai neve.
31. **Csepregi-földek:** a Heckóták melletti földterület, mely nevét a rajta álló keresztől kapta, amit később a Pincékhez helyeztek át.

¹⁹ Török, Ipoly mente helynevei

²⁰ Ipolyszalka honlap

32. **Demendi-kaszáló:** kisebb föld a terület északnyugati csücskében, melyet Hármashatárnak is neveznek Ipolyszalka, Ipolykiskeszi és Kisgyarmat közigazgatási határainak találkozására miatt.
33. **Dézsma-kert:** apró szántóföld az Ipoly mellett Ipolyszalka északi csücskénél.
34. **Fehér út:** a Csapás út folytatása, amely egykor a Bencéken lévő szőlőkhöz vezetett.
35. **Felső-Hantos:** a Hantos nevű szőlőterület északi része, jelenleg hasznosítatlan.
36. **Felső-határföldek:** vélhetően azon földek mai neve, melyeket IV. Béla adományozott az ipolyszalkaiaknak Ipolykiskeszi területéből (a helyiek Szalka II.-nek is nevezik).
- a. **Agacsos**
 - b. **Nagy-völgy:** egykor tó volt.
37. **Gomb-hegy:** a Pincék fölötti, egykor szőlőművelés alatt álló domb neve.
38. **Gubis malom:** az egyetlen malom, melynek maradványai még megtalálhatók a térségben, a falu felső szélének közelében található.
39. **Gyepék:** kisebb védett terület Ipolyszalka és a tőle nyugatra elhelyezkedő vizesárok közelében, jelentőségét a rajta tenyésző árvalányhaj adja.
40. **Halom:** más néven Török-halom, az Ipolykiskeszi felé vezető út jobboldalán található, sűrű növényzete kiemeli a szántóföldből.
41. **Jutka-kereszt:** a Török-halomtól délre eső területet azonosították vele, maga a kereszt a szocializmus idején elpusztult.
42. **Kis-fők:** a Pincéktől délre található egykori szőlők neve.
43. **Malom-tó:** más néven Holtág, az egykori Kis-Ipoly-mezőt nyugatról megkerülő Ipoly-ág feltöltetlen medre alkotja. A tény, hogy egykor lóúsztatásra is használták, jól példázza a folyó vízmélységében a szabályozást követően beállt különbséget.
44. **Nagy-fők:** a Kis-fők szomszédságában elhelyezkedő egykori szőlő.
45. **Nagy-fők fölött:** a Kis-János erdő északi része.
46. **Nevezámszky malom:** Ipolyszalkától délre álló, úszóképes malom volt, melynek nyomai nem maradtak fenn, nevét azonban a terület megőrizte.
47. **Nyúgók:** Ipolykiskeszi területével határos kisebb szőlőterület.
48. **Papp-földek:** egykor különálló földek voltak a Török-halommal szemben, ma Felső-Lehenhez tartozik a terület.
49. **Poletár:** Heckóta egy másik elnevezése.
50. **Pusztai út:** a falutól délnyugatra eső szántóföldeket kelet-nyugati irányban elvezető út.
51. **Rigó-hegyek:** a Baglas-szőlővel szomszédos egykori szőlőföld.

52. **Szurdok:** a Párkány felé vezető út bevágását nevezik így.

53. **Zsellér-erdő:** a Nagy János-erdőnek azt a részét jelöli, melyen a falu zsellérei kaptak földeket.

Kipusztult névalakok:

54. **Csapos:** a Kis-Ipoly-mező és Ipolyszalka déli csücske között elhelyezkedő kisméretű legelőt jelölte.

55. **Fenekek**

56. **Hecz-kút**

57. **Hecz-kút alja**

58. **Káposztások**

59. **Tiszteles**

Egykori szántók nevei Szalka közigazgatási területének déli határán, melyek hasznosítási jellegüket megőrizték, nevüket azonban nem.

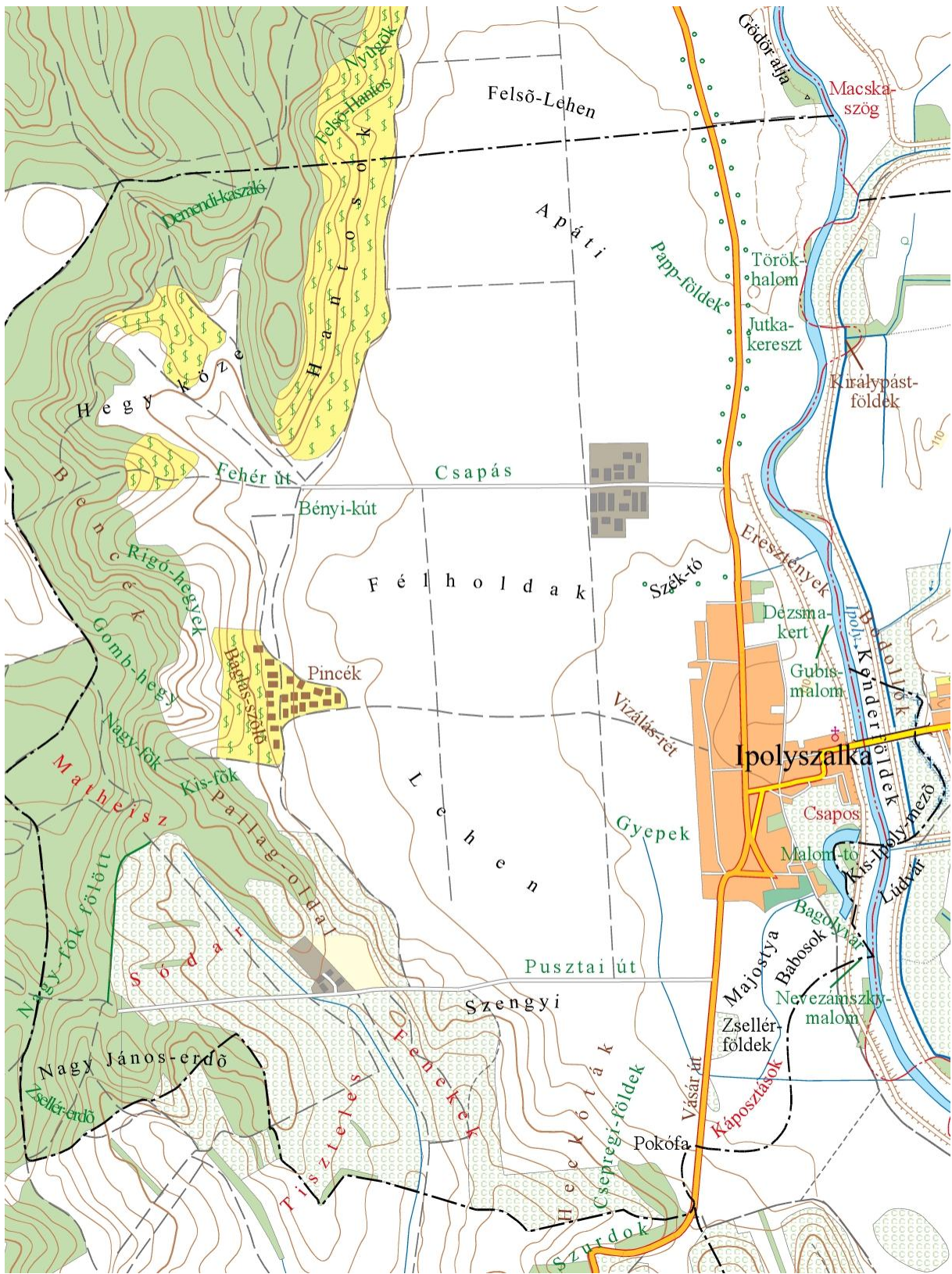
60. **Göbolyjárás:** az Ipolyszalkától északnyugatra fekvő földeket kelet-nyugati irányban elmetsző út régi neve, most Csapási útnak hívják.

61. **Macska-szög:** apró, Ipoly által határolt rét volt az északi határ közelében, a szabályozást követően Letkéshez került.

62. **Matheisz**

63. **Sódar**

A Pincéktől délre fekvő erdő és az alatta húzódó szántó egykori neve.

3. térképábrázolás Ipolyszalka határnevei

Letkés

A község

A falu az Ipoly és a Börzsöny között fekszik, a falu kataszteri területének határát a hegység kisebb csúcsai (Széles-hegy, Nagy-Galla) jelölik. A terület évezredek óta lakott, mindvégig a Letkési-patak két oldalán helyezkedett el. Az Árpád-korban főleg szekeresek és csónakosok lakták, később, a török korban és azt követően főként jobbágyok és zsellérek. 2009-ben a térségben egyedülálló leletet mosott ki az Ipoly – egy körülbelül háromszáz éves, egy darab fatörzsből kifaragott bödönhajót.²¹ A csónakmotívum a falu címerében is megtalálható. A címerben a szőlő a másik hangsúlyos elem, a környező falvakhoz hasonlóan korábban itt is jelentős termelés folyt. Több malom is állt a falu határában, ismert egy Ipolyszalkához és egy Lelédhez közeli malma is.²² Ezekkel a falvakkal gázlok kötötték össze, melyeknek két végén vám volt. Az egykori gyümölcsstermelésre egyes határnevek utalnak. A folyó által lerakott agyagnak köszönhető a falu pipa- és tégláégető múltja. A szabályozás során Ipolyszalka és Leléd egyes kiszögellései Letkéshez kerültek. A két világháború között tervek készültek az Ipoly kiegyenesítésére, ennek egyetlen elkészült szakasza a falutól délre található 1,5 kilométer hosszú Trianon-, vagy Új-Ipoly-csatorna.

A faluhoz több lakott, vagy egykor lakott külterület is tartozik. Széppatakpuszta, Liliompuszta és a Lelédhídimajor jelenleg is lakott vagy üdülőként funkcionál. A Dávidrét nevű külterület egy 14. századi családhoz kötődik, birtokviták miatt hol Ipolytölgyeshez, hol Letkéshez tartozott. Évszázadok óta lakatlan.²³ Gallapusztán csak néhány fal maradt (4. ábra).

Letkés 1100 lakosával a vizsgált területen a legnépesebb település.

Határnevei:

Változatlan formában fennmaradt:

1. **Alsó-Bárba:** nagyrészt felhagyott földek Letkéstől keletre.

²¹ Börzsöny újság

²² Letkés község honlapja – A település története

²³ OSZK – Hont vármegye községei

2. **Alsó- és Felső-Barbák-közt, vagy Szőlők alatt:** jelenleg szántó.
3. **Bagoly-hegy:** valójában egy domboldalt jelent az egykori szőlőterületek között, jelenleg erdő borítja.
4. **Baláta:** egykor kisebb, különálló föld volt, ma a Letkéstől északra elhelyezkedő terület részeként művelik.
5. **Bögölök:** egykor szőlőterület volt, jelenleg hasznosítatlan.
6. **Bögölöki-szőlők fölött:** lásd Bögölök.
7. **Cserge-szeg:** egykor az Ipoly egyik kanyarulata által határolt föld volt, mely a szabályozás után megszűnt, azonban nevét ma is használják a területre.
8. **Csitár déli partján:** jórészt erdőborította terület a Csitár-völgytől délre.
9. **Csitári-völgy:** egyike a letkési területeket kelet-nyugati irányban közel párhuzamosan felszabdáló, erdős völgyeknek.
10. **Diós-patak:** lásd Csitári-völgy.
11. **Fügöttye:** sok keskeny parcellából álló hasznosítatlan terület, korábban vélhetőleg szőlőterület volt, még korábban szántóföld.
12. **Kenderföldek:** a terület egykor Letkés északi határán feküdt, mára azonban belterületté vált, hasznosított része a jelenlegi futballpálya helyén volt.
13. **Kerek-hegy:** kisebb, erdős lejtőkúp a Nyugati-Börzsöny oldalán.
14. **Kis-irtvány:** jelenleg szántóföld, kataszteri határa évszázadok óta változatlan.
15. **Köveshegyi-szőlők:** felhagyott szőlőterület a pincék fölött.
16. **Köves-irtványok:** lásd Kis-irtvány.
17. **Közép-hegy:** a Diós- és Pincés-patakok völgye között húzódó vonulat.
18. **Lúdvár:** jelenleg különálló szántóföld, melynek érdekessége, hogy a szabályozásig Ipolyszalkához tartozott, bár azelőtt is az Ipoly Letkés felőli oldalán helyezkedett el.
19. **Medve-patak:** a terület patak völgyei közül a legdélebbi.
20. **Nagy-dűlő:** apró föld az Ipolytólgyes felé vezető úttól balra, melyet jelenleg együtt kezelnek a Búdös-földekkel és a Balátával (nem tévesztendő össze az út másik oldalán elterülő szántóföld egykori nevével).
21. **Pap-irtás:** kisebb szántó az Ipoly árterében.
22. **Pincés-patak oldala:** lásd Csitári-völgy.
23. **Rónák:** nevéből gyanítható, hogy egykor szántó vagy legelő lehetett, most azonban fenyőerdő borítja.
24. **Sajtos:** kisebb, Ipolyhoz közeli szántó a terület déli határán.
25. **Sas-hegy:** a Letkési-patak völgyétől (Nagy-völgy) délre eső domboldal.

26. **Száklók:** a Medve-patak és a Csitári-völgy között húzódó erdő neve.
27. **Szép-patak:** a Szép-patak-völgy és a Dudás-árok vizét szállítja az Ipolyba.
28. **Szép-patak-oldal:** a patak völgyének déli oldala Széppatakpuszta fölött.
29. **Szép-patak-völgy:** a Szép-patak völgyének a Dudás-árok fölötti szakaszát jelenti.
30. **Széppatakpuszta:** külterületi lakott hely a Szép-pataknál, nem messze az egykori Dávidrévtől.
31. **Szilvás, vagy Kertek alatt:** nevével ellentétben régóta szántóként hasznosul.
32. **Szőlők alja:** az Alsó-és Felső-Barbák közt egy névváltozata.
33. **Tanya-oldal:** a Lelédhídimajorhoz (másik nevén Szántómajor) tartozó erdős domboldal.

Kisebb változást, rövidülést mutató névalakok:

34. **Büdös-földek:** korábban Búzhegyi-földek, a falu északi oldalán elterülő szántóföld neve.
35. **Dudás-árok:** régi nevén Dudás-árok fölött, ebben az esetben a névváltozás tartalmi különbséget is jelent. A korábbi változat az ipolytölgyesi út fölött egykor elterülő szőlők egyikét jelölte, míg az új a Szép-patakba becsatlakozó két völgy közül a délebbit.
36. **Felső-Bárba:** régebben Felső-Bárba-szőlők, a névváltozás is jelzi a térségben szőlőművelés terén tapasztalható szomorú folyamatokat (melyek ennél a példánál már százötven éve elkezdődtek).
37. **Pógyik:** egykori nevén Bogyikok, jelenleg szántóföld.
38. **Rétre járók:** a Rétre járó dűlő nevének rövidüléséből keletkezett, a falutól délre eső szántóföldet jelöl.
39. **Rozsföldek:** korábban Rozsföldi-szőlők, újabb példa a szőlőművelés felhagyásával indokolatlanná váló „szőlő” toldaléokra a név végén (jelenleg szántóföld).
40. **Somosok:** az egyetlen fennmaradt név a „Somos”-elótaggal rendelkezők (Somos-berek, Somos-berek alatt, Somos-berekig, Somosi-Ágazatok, Somoson) közül, mely vélhetően magába foglalja a felsoroltakat, azok tartalmi jelentését átvéve.

Új névalakok:

41. **Barackos:** Széppataklusztához közeli, egykor baracktermesztésre használt földet jelöl.
42. **Barackos fölött:** Széppataklusztától keletre található kisebb föld.
43. **Bika-sánc:** kisebb, szántóföldek közé zárt erdő Liliompusztá északnyugati szomszédságában.
44. **Buda:** Letkés területének azon szőlőművelő területét jelenti, melyen a pincék is megtalálhatók.
45. **Csudai-tó:** kisebb föld az Ipoly mellett, a név valószínűleg a korábban Egeres-legelőnek nevezett területet jelöli. Jelenleg árvízvédelmi töltés húzódik rajta.
46. **Dinnyés:** a terület északi határában fekvő dinnyeföld, nem tévesztendő össze a Dinnyeföldek nevű területtel.
47. **Följáró:** a falu délkeleti határa és az Ipolydamásdra vezető út által behatárolható szántóföld.
48. **Gubistanya:** az ipolyszalkai oldalon egykor malmot üzemeltető Gubis-család otthona Széppatakluszta térségében, valószínűleg attól délre állt. Ám mivel ennek a terepen semmiféle nyoma nem látható (ami elég valószínűtlen, tekintve, hogy a malom falai még állnak), nem elképzelhetetlen, hogy maga Széppatakluszta volt a család lakhelye.
49. **Járgányos-kút:** a széppataklusztai bekötőút mellett egykor kút állt, mely mára kiszáradt, ám neve a köztudatban fennmaradt.
50. **Két-csapás köze:** a Széppatakluszta alatti szántóföld neve.
51. **Ledényház:** a Liliompusztával szemben, az út másik oldalán álló, elhagyott épület, mely nevét egykori tulajdonosairól kapta.
52. **Lelédhídimajor:** külterületi lakott hely Letkés közigazgatási területének déli csücskén, korábbi neve Szántómajor.
53. **Liliompusztá:** egyike a három, buszmegállóknak is nevet adó külterületi lakott helynek (Lelédhídimajor, Liliompusztá, Széppatakluszta). Az Ipolydamásdra vezető út keleti oldalán fekszik, jelenleg vadászházként is üzemel.
54. **Nagy-völgy:** a Letkési-patak völgye.
55. **Todorház:** az egykor az Ipoly partján, a Gubis malommal szemben álló ház neve.
56. **Trianoni-csatorna:** másik nevén Új-Ipoly, a falutól délre található hosszú, egyenes vízfelület, mely egyedülként valósult meg a század közepén az Ipoly kiegyenesítését

szolgáló tervekből. Az élő Ipolyal nem áll kapcsolatban, jelenleg horgásztóként funkcionál.

57. **Völgy:** Disznódelelőként is említik, a Nagy-völgy egy kisebb egységét hívják így.

Kipusztult névalakok:

58. **Ágazatok**

59. **Alsó-Ágazatok**

60. **Bagoly-hegy fölött**

61. **Széppataki-erdő fölött**

62. **Tölgyesi út fölött**

A Szép-patak-völgy és a Bagoly-hegy közötti terület szántóit jelölik, a köztudatban nem maradtak fenn.

63. **Ágazatok Bagoly-hegy fölött**

64. **Ágazatokon és Somosberekig**

65. **Arkos-gyep**

66. **Somos-berek**

67. **Somos-berek alatt**

68. **Somosi-Ágazatok**

A fenti terület erdőit jelölő nevek, melyeket ma együttesen Somosoknak neveznek. Ezeket a térképen a méretarány adta korlátok miatt nem tüntettem fel.

69. **Alsó-rétek**

70. **Dinnyeföldek**

71. **Farkas-szeg eleje**

72. **Makkos**

73. **Nádas-rét**

74. **Nyalók**

75. **Tésák**

A Letkéstől délre, az Ipoly árterületén elhelyezkedő rétek (összefoglaló nevükön Lelédi rétek) egykori nevei. A '40-es években az Új-Ipoly-csatorna építése, később pedig a folyószabályozás munkálatai javarészt alkalmatlanná tették őket a további művelésre, így nevük is feledésbe merült.

76. **Balátai-zsellérföldek**

77. **Egeres-legelő**

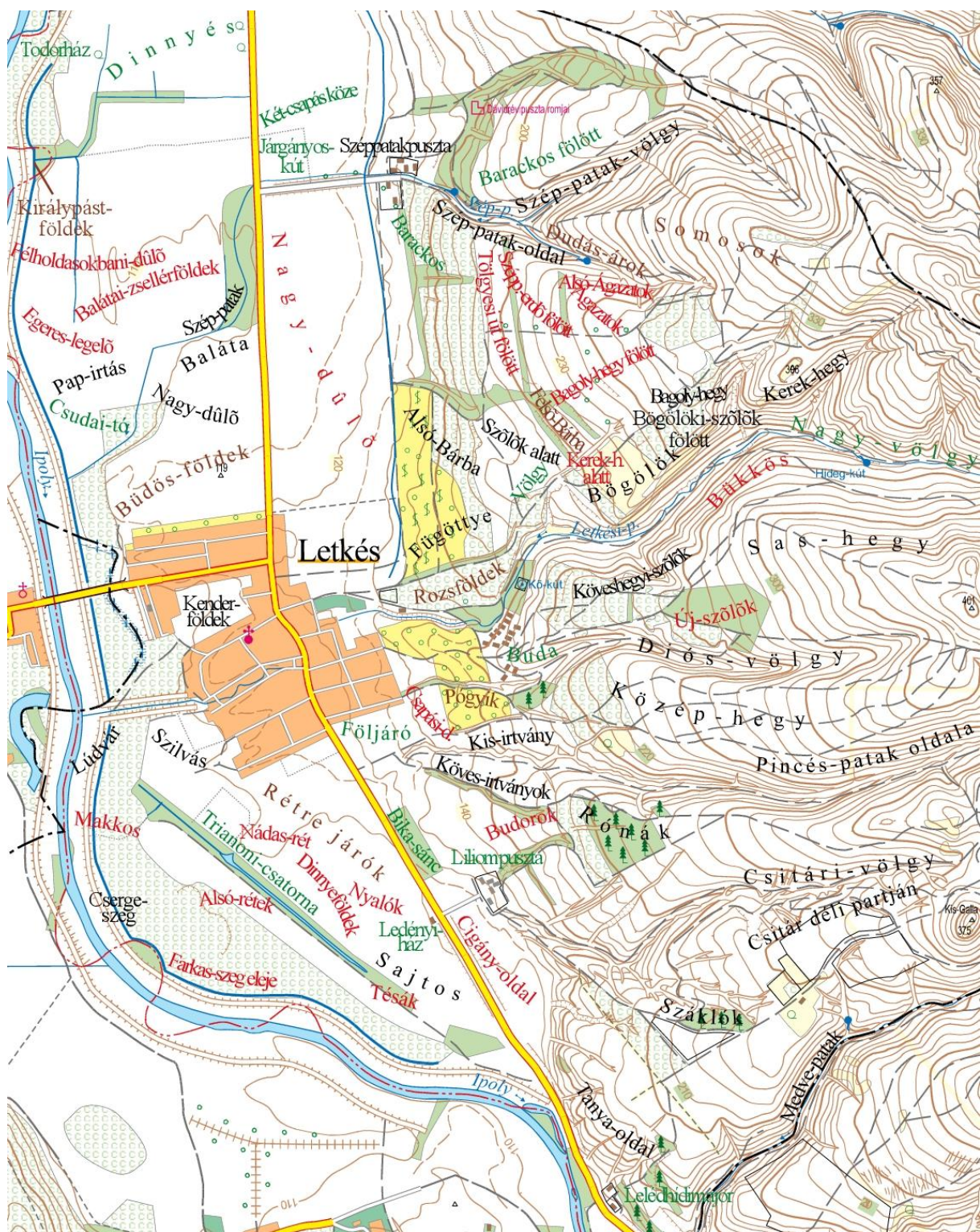
78. **Félholdasokbani-dűlő**

A Büdös-földektől északra elterülő, gyengébb minőségű földek az Ipoly régi árterében.

79. **Budorok:** a Liliompusztától északra fekvő szántóföld egykori neve.
80. **Bükkös:** a Sas-hegy északi oldalát jelölte.
81. **Cigány-oldal:** a Liliompusztá déli szántóföldjének egykori neve.
82. **Csapási-dűlő:** a falu délkeleti sarkánál található szántót hívták így, amikor a beépített terület határa még távolabb volt.
83. **Kerek-hegy alatt:** kisebb terület a Nagy-völgy oldalában, jelenleg erdő borítja.
84. **Nagy-dűlő:** a Letkés és Széppatakpuszta között fekvő földterület neve, mely forrásaim előtt ismeretlen volt. Ennek ellenére valószínűsíthető, hogy egy ilyen méretű, a falu közvetlen közelében elhelyezkedő szántó nem maradhatott név nélkül, amit az is alátámaszt, hogy turistatérképeken is megjelenik a név.
85. **Tanya Cigány-oldal alatt:** Liliompusztá egykori neve.
86. **Új-szőlők:** egykori szőlőföldet jelöl a pincéktől keletre, melynek neve alapján valószínű, hogy a fiatal szőlők közé tartozott, ám a filoxérajárványt nem élte túl.

4. ábra Gallapuszta romjai

4. térképábrázolás Letkés határnevei

Ipolydamásd

A község

A település a Helembai-hegység és a Börzsöny alkotta szűkület alatt kiszélesedő Ipoly-völgyben, a folyó fölötti domboldalon helyezkedik el. Első írásos említése a dömösi prépostság 1138-ban kelt adománylevelében található. A történelem során két vár is épült határában. A Zuvár néven ismert, 13. században elpusztult vár az Ódamásd nevű külterületi rész közelében állt, a másikat a 14. században emelték a település jelenlegi területétől északi irányban, az Ipoly fölötti dombokon. Kezdetben főként királyi vadászkastélyként szolgált, majd a török hódoltság idején többször gazdát cserélt, 1641-ben pedig templomával együtt végleg elpusztult. Anyagát jórészt elhordták, de nyomai a területen megtalálhatók.

A török pusztítást követően 11 trencsényi szlovák családot telepítettek az elnéptelenedett faluba, amely ekkor még északabbra feküdt, a Damásdi-patak mellett. Ebben az időben a szláv mellett magyar, német és olasz nevű lakosai is voltak a településnek. A falu mai helyére 1804-ben költözött át először csak egy, majd további 8 család, hogy további területeket tudjanak művelés alá vonni. Lakói jórészt jobbágyok és zsellérek voltak, később pedig bányászdinasztiáknak adott otthont a falu. Korábban a Damásdi-patak mellett malom állt. 1920-ig a többség szlováknak vallotta magát, ezt követően szinte teljes elmagyarosodás tapasztalható.²⁴

Lakossága 350 fő körül van, egyetlen népi hagyománya maradt fenn, a farsangolás.

Határnevei:

Ipolydamásd esetében az eddigiektől eltérően táblázatban fogom szemléltetni a kutatási eredményeket, mivel ezidáig nem találtam élő névanyag-forrást a községben. Emiatt a területen lejátszódó nyelvváltozási folyamatokat 5 különböző forrás anyagát összevetve fogom bemutatni. A felkutatott anyag alapvetően három térképre épül (birtoktérképek: Damásd kisközség Hont megyében, 1886; Ipolydamásd pestmegyei község térképe, 1959; turistatérkép: Börzsöny, 1:30 000, 2004), melyek anyagát kiegészítem két további térképpel (birtoktérkép: Helemba, 1854; turistatérkép: Börzsöny, 1:40 000, 2006).

²⁴ Ipolydamásd község honlapja – A község története; Korcsmáros, 1995, pp. 98-138

Bizonyos nevek magyar és szlovák nyelven is rendelkezésre álltak. Ilyen esetben rendre a magyar névalakot szerepeltettem a táblázatban, ettől a gyakorlattól csak akkor tértem el, ha a turistatérképen a szlovák névalak szerepelt. Az ismert fordításokat a táblázat után minden esetben közlöm.

*-gal jelöltem azokat a neveket, melyek csak az 1:40 000-es turistatérképen szerepeltek. Ha a két fajta turistatérképen ugyanaz a név eltérő alakkal szerepelt, akkor mindkettőt feltüntettem. Nem jelöltem külön azokat az eseteket, amikor két, turistatérképen szereplő névalak megegyezett, illetve ha csak az 1:30 000-esen szerepelt egy név.

** -gal jelöltem a Helembai birtoktérképről származó neveket

A nevek helyesírását a forrásokon meglévő formában közlöm.

(Élő névanyag-forrás felkutatása továbbra is folyamatban van, amint rendelkezésemre állnak a szükséges információk, az Ipolydamásdon tapasztaltakat is a korábban megismert módon fogom ismertetni.)

	Birtoktérkép 1886	Birtoktérkép 1959	Turistatérkép
1.	Adamek árok	Adamek árok	Adamek-árok
2.	Alsó Czikó	Alsó Czikó	Alsó-Czikó
3.	Alsó Vaskapu	Alsó Vaskapu	-
4.	Borzlyuk	Borzlyuk	-
5.	Bravec	Bravec	Bravec
6.	Bukovinka	Bukovinka	Bukovinka
7.	Czikó	Czikó	-
8.	Damásdi malom	Damásdi malom	Damásdi malom
9.	-	Dolinka	Dolinka
10.	Dubové Tale	-	Dudové Tále
11.	-	-	Ezer-árok
12.	Fekete bánya	-	Fekete-hegy
13.	Felső Czikó	Felső Czikó	Felső-Cikó
14.	Felső szőlő	Felső szőlők	Felső-szőlők
15.	Felső szőlők között	Felső szőlők köze	-
16.	-	-	Fenyves
17.	Határ malom	Határ-malom	-

18.	-	-	Hosszú-völgy
19.	Hrabina	Hrabina	Hrabina
20.	Jama	Jama	Jama
21.	-	-	Jamai-bányák
22.	-	-	Kanicsarka
23.	Kakos hegy	Kakashegy	Kakas-hegy
24.	Kapitány sziget	Kapitány Sziget/Őd**	-
25.	Kastély	-	-
26.	Kenderes/Bikrarét	-	-
27.	Koldus alatt	-	-
28.	-	Kopanyica	Kopanyica
29.	Kupány	Kupány	Kupány
30.	-	-	Kurta-árok*
31.	-	-	Lábas-erdő*
32.	Lizanyiszka	Lizanyiszka	-
33.	Lónyom	Lónyom	Lónyom
34.	-	Medve-patak	Medve-patak
35.	Misa rét	Misarét	Misa-rét
36.	Misaréti árok	Misaréti-árok	Misaréti-völgy*
37.	-	-	Misa-réti kőbánya
38.	Nad sibanyiczam	Akasztó felett	Nad Šibenicam
39.	Nagy árok	Nagy árok	-
40.	Nagy Galla	Nagy Galla	Nagy-Galla
41.	-	Nagy rét	Nagy-rétek
42.	Ó-Damásd	Ó-Damásd	Ódamásd
43.	-	-	Őreg-bükk
44.	-	-	Őzike
45.	-	-	Petyeráktanya/Petyerákmalom*
46.	Pillangós kút	Pillangós kút	Pillangós-kút
47.	Priloch	Priloch	-
48.	Sarim	-	Sarina*
49.	-	Sás	-
50.	Siroke	-	Široké

51.	-	-	Somos*
52.	Strk.	Strega	Štrk
53.	Száraz patak	Száraz-patak	-
54.	Száraz rét	-	-
55.	Száklói mocsár	Száklói mocsár	Száklói-mocsár
56.	Száklói puszta	Szákló puszta	Szákló
57.	-	-	Száraz árok*
58.	Száraz-völgy	-	-
59.	-	-	Széles-bérc
60.	Szenes	Uhliszku	-
61.	Szusini	-	Suché Tále
62.	Szilvás	-	Szilvás
63.	Szőlők alatt	Szöllők alatt	Szőlők alatt
64.	Urasági erdő	-	-
65.	Út felett	Út felett	Út felett/Út feletti dűlő*
66.	-	-	Vaddisznófogó
67.	-	-	Váralja
68.	Varjúhegy	Varjúhegy	Varjú-hegy
69.	Vaskapu	Vaskapu	Vaskapu
70.	Zuvár	-	Zuvár-hegy
71.	Zuvár alatt	Zuvár alatti	Zuvár alja
72.	-	-	-

Megjegyzések:

1.: Az Alsó-Cikó-hegy és az Ipoly között húzódó árok, vize melegebb időszakban gyakran elapad.

2.: A második legmagasabb (361 m) csúcs a területen.

5.: Magyar névalakja: Ártány.

6.: Magyar névalakja: Bükkös.

- 7.: A Cikó összefoglaló neve az Adamek-árok vonalától északnyugat felé, a közigazgatási határig húzódó területnek (Felső-Cikó, Borzlyuk, Vaskapu, Bukovinka, Alsó-Vaskapu, Uhliszku, Hrabina, Száraz-árok, Bravec, Priloch, Misa-rét, Alsó-Cikó).
- 8.: Ipolydamásd Damásdi-patak melletti malma, a terepen még megtalálható.
- 9.: Az egyébként márianosztrai úthoz igazodó közigazgatási határ egy meglepően hosszú, keskeny területet hasít ki az egyébként Nosztrához tartozó erdőből.
- 10.: Magyar névalakja: Tönk.
- 11.: Párhuzamos árkokkal sűrűn szabdalt terület a határ északi részén.
- 12.: Valószínűleg a ma Jamai-bányáknak nevezett terület egy részét jelöli.
- 13.: A harmadik legmagasabb csúcs (360 m).
- 14.: Szlovák névalak: Horné vinice. Felhagyott szőlőföld Ipolydamásd fölött.
- 15.: Szlovák névalak: Medzi hornami vinicami.
- 16.: Egykor éles határral elkülönülő, kisebb fenyőerdő a Zuvártól északra, közepén még ma is fenyőfák állnak.
- 17.: A közigazgatási terület északi határán (véltetően a neve is ebből származik), a Medve-patak torkolatánál egykor malom állt, ma már csak egy keresztkövezés emlékeztet rá a mederben (5. ábra).
- 19.: Magyar névalakja: Gyertyános.
- 20.: Magyar névalakja: Gödör. Területén sokáig bányászat zajlott, mely a község jelentős részének biztosított megélhetést.
- 21.: Régebbi feljegyzésekben többször „Jamáki bányák” néven emlegetik. 1911-ben a MÁV kötélpályát épített a bányák és Helemba között a kitermelt anyag vasúthoz szállítására.²⁵
- 22.: Az ipolydamásdi vár építőanyaga valószínűleg innen származik.²⁶
- 24.: Az egykor Helembához tartató Ipoly-sziget, melynek a keleti oldalán lévő folyóágot lezárták, most Ipolydamásd kataszteri területéhez tartozik és neve vélhetőleg kiveszett a köztudatból, mert a későbbi birtoktérképeken „Sás” néven szerepel.
- 25.: Szlovák névalakja: Zamki. 1842-ből származó névalakja: Zámkó²⁷. Vélhetőleg Ipolydamásd várának romjait jelentette.
- 26.: Szlovák névalakja: Diniske. Pontos fekvéséről nincs információ, de valószínűleg a Nagy-rét közelében vagy attól északnyugatra helyezkedett el, és mivel a kendert általában igyekeznek a vízhez közel termelni, valószínűleg az egykori Kapitány-szigettől északra

²⁵ Korcsmáros, 1995, p. 165.

²⁶ Korcsmáros, 1944, p. 18.

²⁷ Korcsmáros, 1995, p. 105.

- elhelyezkedő földet jelöli. A nevet szerepeltető forrás azonban nem tesz említést a Nagy-rét akkori nevééről, így az sem kizárható, hogy magát a Nagy-rétet hívták egykor Kenderesnek.
- 27.: Szlovák névalakja: Podzebrákom. Valószínűleg a „Széles” és a „Szárás rét” nevű földek között helyezkedett el.
- 35.: Egy 17. századi feljegyzésben szereplő „Hosszu rét a Torony mellett”²⁸ vélhetően a ma Misa-rétnek nevezett területet jelenti, ahol a Torony valószínűleg a Zuvár egy korai névváltozata. 1703-ban már „Misó” illetve „Óvári hegy” névalakok szerepeltek.²⁹
- 37.: Felhagyott kőfejtő a Misa-réti-patak partján.
- 38.: Magyar névalakja: Akasztófa felett.
- 39.: A Damásdi-pataknak a malomtól az ipolydamásdi útig tartó szakasza.
- 40.: Bár a közigazgatási határon kívül esik, az egyik forrás mégis ipolydamásdi területként említi, mint az urasági erdőhöz tartozót.
- 41.: A falu alatti, Ipoly mentén elterülő nagyméretű földön jelenleg szürkemaráhát, bivalyt, kecskét tartanak.
- 42.: A település egykor a Damásdi-patak mentén, a malom fölött helyezkedett el.
- 47.: Magyar jelentése: „átjáró”.
- 48.: Magyar névalakja: Sás, a forrás nádas, vizenyős területként jellemzi. Elhelyezkedése nem fedti pontosan a később „Sás”-nak nevezett területet.
- 49.: Az egykori Kapitány-sziget neve a szigetjelleg megszűnése után.
- 50.: Magyar névalakja: Széles. Valóban megfigyelhető a földterület kiszélesedése a területen.
- 52.: Magyar névalakja: Sóder.
- 54.: Szlovák névalakja: Suche Tale. A Damásdi malomhoz közeli kaszáló volt. Nem tévesztendő össze a turistatérképen Suché Tále néven szereplő területtel.
- 55.: Árvízzel időnként elárasztott terület a Helembai-hegység és a Börzsöny alkotta szorosban. A terület nevével ellentétben száraz, csak a közepén van egy vizes gödör, melyet az időnként a Nagy-rétről áthajtott szürkemaráhák és bivalyok szoktak használni.
- 58.: Szlovák névalakja: Suché Tále. A Damásdi malomhoz közeli irtványt jelölt, melynek a Szárás-rét nevű kaszáló (54.) is része volt.
- 60.: Szlovák névalakja: Uhlisku. Erdős területen van, így a magyar névalak kötődhet a szénégetéshez.
- 61.: Magyar névalakja: Szárás-rét. Megegyezik a turistatérkép Suché Tále nevű területével.

²⁸ Korcsmáros, 1995, p. 90.

²⁹ Korcsmáros, 1995, p. 91.

- 62.: Bár a név valószínűleg több száz éves, a területen lévő kaszálón még mindig található 3-4 szilvafa.
- 63.: Szlovák névalak: Pod vinicami.
- 64.: A terület északi határának összefoglaló neve (Lónyom, Varjúhegy, Nagy-Galla, Pillangós-kút, Kupány, Kakas-hegy).
- 65.: Szlovák névalakja: Nad chracku.
- 67.: Az ipolydamásdi vár alatti, egykor szőlőtermelő terület.
- 68.: A terület legmagasabb csúcsa (402 m).
- 70.: A területen található két várrom közül a régebbi, egyik falának még láthatók a nyomai. Anyagát jórészt elhordták, a márianosztrai kolostor építéséhez is felhasználták.³⁰
- 71.: Szlovák névalak: Pod Zuvarom. Egy 1742-ből származó irat „Óvár alja”³¹ néven említi.
- 72.: A Sebes-víz nevű Ipoly-szakasz a falu északi határa fölött található, sekély, erős sodrású folyószakasz. A török időkben vámházzal ellátott fahíd épült alatta. 1919-ben és 1945-ben ismét hidat építettek a területen, valamivel fennebb.³² 1945-ben két hidat is elmosott a folyó (végül Helemba alatt építették fel)³³, alacsony vízállásnál még megfigyelhető néhány elkorhadt cölöp. Helembán a „Sebes” névalak maradt fenn a köztudatban.

5. ábra A Határ malomra már csak az alacsonyabb vízállásnál előbukkanó keresztkövezés emlékeztet

³⁰ Korcsmáros, 1995, p. 21.

³¹ Korcsmáros, 1944, p. 100.

³² Korcsmáros, 1995, pp. 45.-46.

³³ Korcsmáros, 1995, p. 174.

5. térképvázlat Ipolydamásd határnevei

A névanyag keletkezése és változásainak okai

A névadás motivációi

A következőkben a nevek keletkezésében mutatkozó hasonlatosságokról lesz szó. A neveket keletkezés alapján hat nagy csoportba osztottam be: történelmi, helyi, fiziográfiai, művelési, tulajdoni és az ismeretlen eredetű nevek. Ez az osztályozás a személyes észrevételeimen alapul, ezért némileg eltér a tudományostól. Az alábbiakban az első öt kategóriát fejtem ki helyi példákkal alátámasztva, a névanyag bősége okán a teljesség igénye nélkül.

Történelmi eredetű nevek:

A területen számos név történelmi gyökerű, ez egyes esetekben egyértelmű, máskor csak valószínűsíthető. A nevek főként középkori, esetenként ókori építményekhez kötődnek. Ezek közül a legfontosabb szerepet az ipolydamásdi vár játszotta, mely az Ipoly völgyében észak felé tartó út ellenőrzését tette lehetővé. A Vár, Váralja, Kastély nevek fűződnek hozzá. Bár sokáig török kézen volt, közelében török eredetű nevek nem maradtak fenn. 13. századi vár állt Ódamásd területétől északra, ám ez kisebb, inkább vadászkastély jellegű vár volt. A Zuvár-hegy, Zuvár alja, Torony nevek utalnak rá.

Az említett várak névadásra gyakorolt hatása vitán felül áll, ám sok más név esetében is történelmi vonatkozás sejthető, bár közvetlen bizonyíték ezt nem mindig támasztja alá. Több terület neve római kori építményhez kötődik. Legbiztosabban ez a Helemba fölötti Kusztus (vagy Kusztusok) nevű csúcs esetén állítható, a közelben talált faragott kövek és égetett mész (mely jellemző összetevője volt a római utaknak), illetve maga a név (custos, latin: „őr”, „örhely”) alapján. A Sánc nevű, Lelédhez közeli külterület nevét valószínűleg annak a védőfalnak egy szakaszáról kapta, melyet a kvádok építettek az Ipoly jobb partján. Az ugyancsak Leléd területén található Vár-hegy név eredete jóval bizonytalanabb. Egyes források megkérdőjelezzik, hogy a területen vár állott volna, mások szerint egykori palánkvárat jelöl a név. Utóbbit alátámasztja, hogy a magaslat jó kilátást biztosít északi irányban az Ipoly völgyére, valamint az is, hogy a tőle északra fekvő földterületet egykor „Széles földek a Vár alatt” néven emlegették.

Későbbi eredetű név a Halom vagy Török-halom, mely annak a területnek a neve, ahova az 1544-es ipolyszalkai küzdelem áldozatait temették. Ipolyszalka másik történelmi gyökerű neve a Vásár út, melyen Párkány felől az akkor vásárvárosi ranggal rendelkező településre hajtották az állatokat.

A szomszédos Letkés határában kiásott csatorna a Trianoni-csatorna nevet viseli, egyes források szerint azért, mert a trianoni tárgyalások során a cseh fél erre a vízre bocsátott hajóval akarta bizonyítani az Ipoly hajózhatóságát és ezzel a határfolyó szerepére való alkalmasságát. Ennek ugyanakkor ellentmond, hogy más források szerint a csatorna építési munkálatai csak 1943-ban fejeződtek be.

Ebben a fejezetben érdemel még említést a „Király” szó többszöri előfordulása (Király széke, Királypást/Királybástya), ennek okáról vagy a nevek kapcsolatáról azonban nem találtam feljegyzést.

Eseményekhez köthető nevek:

Bizonyos helyek olyan eseményekről kapták a nevüket, melyek helyi szinten minden bizonnyal beszédtemát szolgáltatottak, ám történelmi szempontból jelentéktelenek. Ilyen az egyik ipolydamásdi dűlő, az Akasztó felett elnevezése is. Ha a területen valaha akasztófa állt, az jó eséllyel messziről látható volt, így a helyválasztás motivációja az elrettentés is lehetett, a környékbelieknek pedig jellegzetes tájékozódási pont volt.

Az Ipolyszalkától délre fekvő dűlők egyikének neve kisebb változásokkal évszázadok óta él a köztudatban (Pokofa/Pokófa/Pokolfa). A hiedelmek szerint arról a fáról kapta a nevét, mely alatt a boszorkányok gyülekeztek. Szintén ipolyszalkai név a Bagolyvár/Bagóvár is. Maga a terület nem azonosítható teljes pontossággal, de bizonyos, hogy egy épületet jelölt, valószínűleg az Ipolyhoz közel. Jelenleg a falutól egykor délre álló egyik malom helyét értik alatta. A név eredetének egyik magyarázata a szóbeszéd szerint az épület lakójának mértéktelen dohányzása, a másik pedig az éjszakai madarak beköltözése a lakatlanná váló épületbe.

A Göbolyjárás és Bögölök elnevezés valószínűleg Ipolyszalkán és Letkésen is kellemetlen, gyümölcsöt kedvelő rovarok emlékét őrzi, ugyanis egyik esetben a szőlőkhöz vezető utat, a másikban magát a szőlőt jelöli (a Göbolyjárást ma Csapásnak nevezik). Szintén Letkésen emlékeztet kártevőkre az Egeres-legelő elnevezés, melyet ma már nem használnak.

Fiziográfiai eredetű nevek:

Számos terület nevét határozza meg valamilyen fizikai jellegzetessége. Sokszor ahelyett, hogy önálló nevet adtak volna egy földnek, inkább egy jellegzetes tájékozódási ponthoz vagy a településhez viszonyított helyzetéről kapta a nevét. Ilyen például Leléden a Híd felett és az Alsó-rétek, vagy Letkésen az „Alsó és Felső Barbák közt”. Az egykor Ipolyszalkához, ma Ipolykiskeszihez tartozó Felső-határföldek is térbeli elhelyezkedéséről kapta a nevét (Ipolyszalka északi határának közelében található). Egyes esetekben a név kialakulása pusztán terület méretére vezethető vissza (pl. a Hosszú-völgy vagy a Nagy-rét Ipolydamásdon). Valamilyen jellegzetesség általában meghatározta egy terület nevét. Ilyen a szinte szabályos alaprajzú Kerek-hegy Helembán, a párhuzamos árkokkal szabdalt Ezer-árok Ipolydamásdon, vagy az út bevágását jelentő „Szurdok” Ipolyszalkán. Hasonlóan alakultak ki a Széles-föld és a Homokok (Leléd), a Száraz-rét és a „Gödör” (Ipolydamásd), Nyerges, Csurgó és „Sebes” (Helemba), Köves-irtványok és Büdös-földek (Letkés) nevei.

Művelési ágakhoz kötődő nevek:

Az egyik legjellemzőbb névadási forma. A művelt területek jó része nevét a rajta termelt haszonnövényről vagy egyéb hozzá kötődő gazdasági tevékenységről kapta. Ezek a nevek sok esetben az után is megmaradtak, hogy a művelési ág megváltozott, vagy a terület kikerült a hasznosítás alól. Ez elősegíti a megélhetés korábbi formáinak megismerését.

Jellegzetesen fennmaradt a köztudatban a rég elpusztult malmok neve és helye, területüket nagyrészt ma is az egykori épületekkel azonosítják. Az Ipoly torkolatától Letkés északi határáig négy malom ismert, ezek közül a Határ malom, a Nevezámszky malom és a Gubis malom jelöl ma is területeket. A Damásdi-patak melletti Petyerák malom nevét buszmegálló is őrzi.

A mészégetés (Mészkemencék, Leléd) és a bányászat (Jamai- és Fekete-bányák) tevékenységéhez is kötődnek nevek, ugyanakkor számos történelmileg ismert foglalkozáshoz (pl. halászat, csónakkészítés) semmilyen név nem kötődik a jelenlegi ismeretek szerint.

Az egyes falvak mezőgazdaságában mutatkozó hasonlóságokat számos határnév megőrizte. Kenderföld például mind az öt faluban volt, és Helemba kivételével köztudatban is maradt. Káposztások nevű föld volt Leléden és Ipolyszalkán, Szilvás pedig Ipolydamásdon és Letkésen. Utóbbiban Dinnyés és Dinnyeföldek, illetve Barackos nevű területek is vannak.

Helembán is termeltek gyümölcsöt a „Körtvélyes” név tanúsága szerint, azonban ennek már csak a birtoktérképeken van nyoma.

Számos erdőterületet az itt termelt fafajták alapján neveztek el, így maradt fenn Ipolydamásd területén a Bükkös, Gyertyános és a Fenyves. Helemba legidősebb, legmagasabb fákból álló erdejét újabban Öreg-erdőnek nevezik.

Egyes területek sokáig műveletlenek maradtak, erről tanúskodik a Parlagok Helembán, a Pallagok (vagy Pallag-oldalak) és a Gyepek Ipolyszalkán, esetleg a Rónák Letkésen vagy a Sás Ipolydamásdon.

A vidéken korábban jelentős szőlőtermelés folyt, amiről a nevek is tanúskodnak (a teljesség igénye nélkül: Kis-szőlők, Barát-szőlő, Cseresek, Külső-Paskomok, Uchliszka-szőlők, Várhegy-szőlők, Baglas-szőlő, Hantos, Heckóták, Gomb-hegy, Baglas, Köveshegyi-szőlők, Felső-Bárba, Fügöttye Bögölöki-szőlők, Felső-szőlők). A termelés mára a töredékére esett vissza, amiben először a filoxéra-járvány, később a téveszesítés játszott komoly szerepet. Ipolyszalkán először államosították a szőlők nagy részét, majd beszántották őket. A folyamat egyes nevek megváltozásában is tetten érhető. Letkésen az egykor Rozsföldi-szőlőknek nevezett területet ma már csak Rozsföldeknek nevezik. Tőle nem messze az egykori „Alsó”- és „Felső-Bárba-szőlők” területét régóta Szőlők alatt néven ismerik, jelezve a szőlőterület visszahúzódását. Helemba egyik régi szőlőterületét ma már csak Rózsásként nevezik az ott található áthatolhatatlan csipkebokrokra utalva, egy másikat pedig Barát-szőlő helyett Irtványoknak.

Tulajdonoshoz kötődő nevek:

Az egyes földterületek közül sokat neveztek el a tulajdonosok után, akár a személynév, akár a tulajdonosok köre alapján. Így a legtöbb település esetében találkozunk Zsellérföld vagy Zsellérföldek elnevezéssel, melyek általában gyengébb minőségű, vagy a falutól távolabb eső földterületeket jelölnék. Így alakultak ki a Zsellér-erdő, Nagy János-erdő, Papp-földek (Ipolyszalka), vagy Cigány-part (Helemba) nevei.

A külterületi ingatlanok a környezetükből kitűnve általában jó tájékozódási pontok, így ezek jellemzően külön nevet kapnak, gyakran a tulajdonosukról. Ezek a nevek sokszor az épületek pusztulása után is megmaradnak és az egykori épülethez tartozó földet jelentik. Ilyenek a korábban már említett malmok, a Gubistanya és a Ledényiház (Letkés) vagy az Izraeli-bánya (Helemba). Ipolydamásdnál az Ódamásd, Helembánál az Öreg házhelyek elnevezés jelöl egykor lakott területet.

A névanyag változása

A korábbi nevek pusztulásának, újak képződésének sokféle oka lehet. A folyamat általában valamilyen változáshoz köthető. A változás általában a művelési jelleg megváltozása, a terület fizikai megváltozása vagy tulajdonosváltás.

A művelési jelleg megváltozása jelentheti az addig műveletlen föld beszántását, a más jellegű termelésre való átállást (például a már említett letkési Barackos és Dinnyés) vagy a föld felhagyását is. Sok esetben a területek a felhagyás után is megőrzik nevüket (ahogy az például a szőlők javánál történt).

Jelentős változásokhoz vezetett a területen bekövetkezett folyószabályozás. A munkálatok során átvágott kanyarulatokkal az ezekben található kis földek és a szigetek nevének túlnyomó része elveszett. Így pusztultak ki a köztudatból Macska-szög (Ipolyzalka), Farkas-szeg eleje (Letskés), Alsó- és Felső-szeg, Felső-rétek, Delelő, Fekete-szeg (Leléd) és Őd (másik nevén Kapitány-sziget, Ipolydamásd) nevei. Megmaradt ugyanakkor Királypást, Cserge-szeg (előbbi részben, utóbbi teljesen Letkéshez került), Bodolló és Kis-Ipoly-mező (Ipolyzalka) neve. A szabályozás keretében került sor a Trianoni-csatorna megépítésére, amely a Letkéstől délre található földek közepén húzódik és megépítése után az összefoglaló néven Lelédi-réteknek nevezett terület nevei (Makkos, Farkas-szeg eleje, Nádas-rét, Alsó-rétek, Dinnyeföldek, Nyalók) kipusztultak. Egyes területek ugyanakkor a szabályozás következtében váltak szárazabbá és ezzel művelhetővé.

A névpusztulást vizsgálva az egyes esetek között bizonyos szabályszerűségek figyelhetők meg. A lakott területtől távolodva egyre több terület neve vész ki a köztudatból, különösen érinti ez azokat a részeket, ahol kisebb, egymással szomszédos külterületeknek saját neve volt. Helemba esetén a ma Kovácspataknak hívott terület 3, az Ipoly egykori ártere 7, az északi, erdős terület pedig 6 névvel lett szegényebb. Leléden a szabályozással átvágott kanyarulatokban álló 6 kis méretű föld neve tűnt el, Ipolyzalka közigazgatási területe pedig a délkeleti részen volt különösen érintett, összesen 7 névvel. Letkésen a falu fölötti, egykor ártéri terület 3, a Trianoni-csatorna helye 7, a ma Somosoknak nevezett erdős terület és a tőle délkeletre fekvő szántók pedig 11 nevet veszítettek el.³⁴ A lelédi kis szegek nevének elpusztulásánál ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezek átkerültek Letkéshez, ennek pedig várható következménye volt a névalakok gyors elfelejtése. Ennek figyelembevételével

³⁴ E határnevek tételesen felsorolva megtalálhatók az adott falvak kipusztult névalakjairól szóló alfejezetekben.

kijelenthető, hogy (talán jóval kisebb és zártabb kataszteri területe miatt) Lelédén gyakorlatilag nem volt névpusztulás.

A névpusztulást annak függvényében vizsgálva, hogy az adott település jelenleg a magyar vagy a szlovák állam területén fekszik, nem találtam összefüggést.

Szlovák hatások a névanyagra és szlovák névadási szokások az elcsatolt területeken

A területen két faluba telepítettek szlovákokat a török kor pusztításai után, ám a múlt század első felére mind Ipolydamásd, mind Helemba gyakorlatilag teljesen elmagyarosodott. Ennek ellenére a területek névanyagában mindkét falu esetében számtalan szláv vonatkozás fedezhető fel. Ipolydamásdon a legtöbb területnek magyar és szlovák névalakja is van. A falutól távolabb eső erdők jó részén a magyar források is átvették a szlovák névalakot, így a helyek magyar neve mára feledésbe merült (pl. Bukovinka-Bükkös, Uchliszku-Szenes). A falu közelében fekvő szőlők, rétek, szántók neve mindkét nyelven fennmaradt, ezek alkalmazása még egyes turisztatérképeken belül sem egységes. Ez arra enged következtetni, hogy az elmagyarosodás ellenére sok terület szlovák neve maradt meg a köztudatban a falu periferiáján (pl. Suché Tále-Száraz-rét, Siroké-Széles). Kijelenthető tehát, hogy az identitástudat megváltozását nem követte a névhasználat gyakorlata.

Leléd esetében kevésbé árnyalt a kép, jellemzően egy névalak maradt meg minden területre. Érdekes sajátosság figyelhető meg a falu körüli földek névadási szokásaiban. Az egyedi nevek többnyire szlovák nyelvűek (pl. Dolina, Riglák, Taban, Dubak), míg a magyar hangzású nevek néhány esetet (Sánc, Vár-hegy, Hosszú-földek, Zsellérföldek, Kenderföldek) kivéve a viszonylagos névadás területére szorulnak vissza. Ez alatt azt a névadási folyamatot értem, melynek során a területek magyar nevei valamilyen ismert tájékozási ponttal kapcsolatos relációként születnek meg. Ilyen például a Széles-földek a Vár alatt (korai névalak), Taban felett (kipusztult névalak), Kereszt mellett, Kertek alatt, Hídon felül, Kiskútnál vagy Alsó-rétek (melyben értelemszerűen a falu a viszonyítási pont).

Az elcsatolt területeken (az általam vizsgált falvak esetén) a szlovák államigazgatás saját névanyagot alakított ki, döntően a magyar névanyagra alapozva. A magyar névalakból formai átalakítással vagy tükörfordítással képezték a szlovákot. A magyar alak csak ritkán maradt érintetlen, ez főleg akkor következett be, ha az is szláv eredetű volt.

Összegzés

A szakdolgozatom legfontosabb célja a területen lejátszódó névváltozási folyamatok, különösen a névpusztulás mechanizmusainak megismerése volt. Ezt elsősorban a helyi közösségek tagjaival folytatott beszélgetések tették lehetővé. Világossá vált, hogy a nevek köztudatból történő kikopásának legkomolyabb okozója az érdektelenség. Az idősebb korosztályban egyre kisebb számban képviseltetik magukat a témában alapos tudással rendelkezők, a fiatalabbak körében pedig csak kevesek mutatnak ez irányú fogékonyságot. Az önkormányzatok ritkán rendelkeznek kellő mennyiségű információval, és általában az sem személyes tapasztalatokon, hanem elavult birtoktérképeken alapszik. Jól példázza a helyismeret általánosan jellemző hiányát, hogy Ipolydamásdon több hét forráskeresés sem volt elegendő kompetens személy felkutatására.

A névpusztulás veszélye a lakott területtől távol eső, kisebb területeket jelölő névalakok esetében a legnagyobb. A lakosság nagy része nem használja ezeket a területeket, így nem meglepő, hogy a neveikkel sincs tisztában. Hasonló helyzet előfordulhat akkor is, amikor egy terület művelési ága megváltozik, ilyenkor az új haszonnövény nevének használata gyorsan felválthatja a régit. Erre azonban nem mindig kerül sor, egyes nevek a hasznosítás megváltozása után is évtizedekig megőrzik a korábbi névalakot. Ugyanakkor a fontosabb tájékozási pontok nevei a lakosság jó része előtt ismertek.

Egyes névadási típusokhoz jóval több fennmaradt névalak kapcsolódik. A történelmi eredetű, tulajdonos nevéből származó vagy a térszín fizikai sajátosságait hordozó nevek közül sokkal több maradt fenn a köztudatban. Jellemző módon a szláv települések környékén kialakult, szláv eredetű nevek a határ mindkét oldalán jóval nagyobb arányban maradtak fenn a magyarnál (Ipolydamásd esetében ezt a turistatérkép névanyagára és az önkormányzat kataszteri térképeire alapozom).

A települések névanyagának fenyegetettsége különböző mértékű a határ két oldalán. Míg az anyaországi nevekre csak az apátia jelent veszélyt, addig az elcsatolt területen állami irányítással szlovák nyelvi környezetbe ültették át a háttérbe szorított magyar névalakokat. Így ezeken a területeken különösen fontos az évszázados névanyag-kincs védelme, amelynek ez a szakdolgozat egy szerény eszköze kíván lenni.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Faragó Imre tanár úrnak a szakdolgozat elkészüléséhez szükséges iránymutatásért és a rendelkezésemre bocsátott térképekért.

A köszönöm a névanyaggyűjtés során nyújtott nélkülözhetetlen segítséget Hajdú Emerenciának, Vinkler Júliának, Klogyivik Józsefnének, Méri Lajosnak, Klogyivik Józsefnek, Kégli Nándornak és Simon Nándornak.

Hivatkozások

Irodalmi forrás:

Korcsmáros László: Ipolydamásd története, 1995

Felhasznált térképek:

Börzsöny, 2004, Térkép-Center Kft. (turistatérkép, 1:30 000, ISBN 963 214 809 6, felelős szerkesztő: Faragó Imre)

Börzsöny, Cartographia Kft. (turistatérkép, 1:40 000, ISBN 963 353 105 5 CM)

Damásd kisközség Hont megyében, 1886 (birtoktérkép, anyaga az Ipolydamásd története c. könyvből állt rendelkezésemre)

Helemba, 1854 (birtoktérkép, OSZK raktári jelzet: K 521 A 1-2 - Bv 1 411 / Térképtár, ST, 66)

Ipolydamásd, 1959 (birtoktérkép, OSZK raktári jelzet: NyK Ipolydamásd)

Ipolyszalka, 1854 (birtoktérkép, OSZK raktári jelzet: K 1 222 A 1-2 / Térképtár, ST, 66)

Leléd, 1855 (birtoktérkép, OSZK raktári jelzet: K 806 A 1-3 - Bv 1 446 / Térképtár, ST, 66)

Letkés, 1874 (birtoktérkép, MNL raktári jelzet: s78_hont_121_letkes_005-011)

Internetes források:

Börzsöny újság, 2011. szeptember

<http://www.borzsony.hu/imagebase/a0cc04c0/httpssecure.pdf>

Digitális Tankönyvtár – Magyarország halfaunája

<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyarorszag-halfaunaja/ch05.html>

Ipolydamásd község honlapja – A község története

<http://ipolydamasd.hu/ipolydamasd>

Ipoly-hidak I.-IV.

http://www.hidak.hu/konyvek/ipoly-hidak_1-4.pdf

Ipoly hidak újjáépítésével kapcsolatos cikkek:

http://www.agt.bme.hu/balassi/Katalin_hid.html

<http://www.mkp.sk/cikkek/sajtokozlomenyek/2013/01/14/eldolt-sajnos-megsem-epulnek-fel-ipoly-hidak>

Ipolyszalka honlap:

<http://www.ipolyszalkam-szalka.eoldal.hu/cikkek/ipolyszalkai-monda---bagozar.html>

Letkés község honlapja – A Börzsöny vidékének növény- és állatvilága

<http://letkes.hu/index.php?page=borzsony&id=3>

Letkés község honlapja – A település története

<http://letkes.hu/index.php?page=kozseg&id=2>

Komoróczy Miklós: Hont vármegye népe, 1906

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/9.html>

Osváth-Reiszig-Berzeviczy-Kudora-Krupecz: Hont vármegye története, 1906

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/19.html>

Toldy Zsigmond-dr. Heller Farkas: Hont vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése, 1906

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/10.html>

Török Tamás: Ipoly mente helynevei, 2011

<http://mek.oszk.hu/10300/10318/10318.pdf>

Virter Ferenc: Hont vármegye községei, 1906

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/5.html>

Dr. Vitális István: Hont vármegye természeti viszonyai, 1906

<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/4.html>

A külön nem jelölt fényképeket a szerző készítette.

NYILATKOZAT

Alulírott, Mezei Gáspár Attila (Neptun-azonosító: QG6V28) nyilatkozom, hogy jelen szakdolgozatom teljes egészében saját, önálló szellemi termékem. A szakdolgozatot sem részben, sem egészében semmilyen más felsőfokú oktatási vagy egyéb intézménybe nem nyújtottam be. A szakdolgozatomban felhasznált, szerzői joggal védett anyagokra vonatkozó engedély a mellékletben megtalálható.

A témavezető által benyújtásra elfogadott szakdolgozat PDF formátumban való elektronikus publikálásához a tanszéki honlapon

HOZZÁJÁRULOK

NEM JÁRULOK HOZZÁ

Budapest, 2014. május 09.

.....
a hallgató aláírása